

MANGAL DAĞI MUHAREBESİ (23-24 AĞUSTOS 1921)

Sehernaz GÜVENBAŞ

(Hacettepe Üniversitesi Doktora Öğrencisi)

<https://orcid.org/0000-0002-7509-5724>

sehernaz.guvenbas@hacettepe.edu.tr

Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü
Ankara / Türkiye

Geliş Tarihi: 21.09.2021

Kabul Tarihi: 25.02.2023

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.998368

Öz: Mangal Dağı, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun sol cephesinde münferit bir hâlde bulunmasının yanında, muharebe meydanına hâkim olmasından dolayı muharebenin yaklaşmasıyla birlikte Türk asıl muharebe hattına alınan önemli bir noktaydı. 23 Ağustos 1921 tarihinde yaşanan ilk gün muharebeleri sonrası, bu önemli nokta Yunan kuvvetlerine bırakılmak zorunda kaldı.

Çalışmada Mangal Dağı Muharebesi ayrıntılarıyla ele alınmış, bu önemli ve hâkim noktanın neden elden çıktığına dair, belgelere dayalı olarak tespit edilen bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Mangal Dağı'nın sükûtu sonrası yaşanan soruşturma süreci ve bu sürecin neden ve sonuçları üzerine değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mangal Dağı Muharebesi, Sakarya Meydan Muharebesi, Selahattin Adil Bey, Mehmet Kenan Bey, 2'nci Grup Komutanlığı, 5'inci Tümen Komutanlığı.

BATTLE OF MANGAL DAĞI [MOUNT MANGAL] (23-24 AUGUST 1921)

Abstract: Both representing a single point on the left front of the Turkish army and overlooking the battlefield in the Pitched Battle of Sakarya, Mangal Dağı [Mount Mangal] was located at an important area enclosed into the Turkish main line of resistance with the approaching fire. Following the first-day battles on 23 August 1921, this significant point had to be left to the Greek forces.

This study examines in detail the Battle of Mangal Dağı and tries to convey to the reader the information derived from the documents related to the reasons for the loss of this important and overlooking point. It further evaluates the investigation process following the fall of Mangal Dağı together with the reasons and results of this process.

Key Words: Battle of Mangal Dağı, Pitched Battle of Sakarya, Selahattin Adil Bey, Mehmet Kenan Bey, 2nd Group Command, 5th Division Command.

Giriş

İzmir'in işgali sonrasında Batı Anadolu'ya yerleşmeye ve işgali genişletmeye başlayan Yunanlar, asıl ileri harekâtlarını Haziran 1920 ortalarında gerçekleştirmişlerdi. "Keşif Taarruzu"¹ olarak nitelendirdikleri Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) sonrasında netice alamayan Yunanlar, ikinci denemede de aynı akıbete uğradı. İkinci İnönü Muharebesi (23 Mart-4 Nisan 1921) sonrasında Yunan 3'üncü Kolordusu kuzeyde icra ettiği muharebeleri kaybederek batı istikametinde çekilmiş, Yunan 1'inci Kolordusu da güneyde, Afyon'u alarak Bolvadin-Çay hattına kadar ilerleyerek bu bölgede yalnız kalmıştı.²

Yunan ordusu, İkinci İnönü Muharebesi'nin ardından önemli surette takviye edilmiş olarak 10 Temmuz 1921'de tekrar Anadolu'nun içlerine taarruza geçti.³ Yunan kuvvetlerinin Döğer civarından Seyitgazi istikametinde Türk ordusunun sol kanat ve gerilerine doğru yönelttiği şiddetli ve devamlı taarruzlar büyük zayıflık verdirilerek durduruldu ve karşı taarruzlarla birçok esir ve ganimet elde edildi. Bu suretle Türk ordusunun Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmesi sağlandı. 21 Temmuz 1921'de Türk ordusunun icra ettiği mukabil taarruzda Yunan ordusu üstün geldi. Bu yüzden orduyu biraz daha ikmal etmek ve memleketin diğer kısımlarındaki ihtiyat kuvvetlerinin katılışına zaman bırakmak amacıyla Yunanlar için uygun olmayan bir mahalde meydan muharebesini kabul etmek uygun görüldü.⁴

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri adıyla anılan ve 15 gün süren muharebeler sonunda Türk ordusu, 25 Temmuz 1921'de asıl kuvvetleriyle Sakarya Nehri doğusuna çekilerek⁵ orta Sakarya batısında örtme birlikleri bıraktı.⁶ Eskişehir Muharebesi'nin Yunan askerlerinin büyük ve şanlı muzafferiyetleriyle hitam bulduğu bilgisi de Yunan resmî tebliğleriyle duyurulmuştu.⁷ Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin sonunda Yunan ordusu

¹ Birinci İnönü Muharebeleri, Yunan kaynaklarına göre "Keşif Taarruzu" olarak nitelendirilirken Türk kaynakları Yunanların başarısızlıkları sonrasında bu ifadeyi kullandıklarını işaret etmektedir. Taraflar arasında bu konuda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Yunan Genelkurmayının da bu muharebeyle ilgili olarak tarih kitabında "1921 Ocak Askerî Keşif Harekâtı" başlığı kullandığı görülmüştür. Bk. Nilüfer Erdem; *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, (1. bs.), Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 313.

² Nusret Baycan; *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, (2. bs.) , Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 79.

³ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; *İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)*, Kutu (K.): 1214, Gömlek (G.): 103, Belge (B.): 103-23.

⁴ İSH; K.: 1214, G.: 103, B.: 103-24.

⁵ Kemal Atatürk; *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 405.

⁶ Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktaş, Cevdet Timur; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât II. Cilt, 5'inci Kısım 2'nci Kitap*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 4.

⁷ İSH; K.: 1162, G.: 125, B.: 125-1.

Eskişehir-Seyitgazi mntıklarında üç haftalık bir duraklama dönemi geçirmiş, bu duraklamayı gidermek ve girişilecek hareketler için karar vermek amacıyla da bir harp meclisi kurulmuştu.⁸ Kütahya’da toplanan harp meclisi, Yunan ordusunun Ankara’ya doğru harekâta başlaması kararını aldı.⁹ Cephede bu gelişmeler yaşanırken Ankara’da, Türk ordusunun Sakarya Nehri gerisine çekilmesi sebebiyle Mecliste panik ve kızgınlık vardı. Kayseri’ye doğru bir göç başlamış ve bir ara devlet dairelerinin Kayseri’ye taşınması düşünülmüştü. TBMM, Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesini istemişti. Mustafa Kemal Paşa, bu isteği, TBMM’nin yetkilerini kullanmak şartıyla kabul etti. TBMM onu 5 Ağustos’ta Başkomutan¹⁰ seçerek 3 ay süreyle yetki verdi. Bu yetki “Büyük Taarruz”a kadar birkaç kez yenilenecekti.¹¹

Yunan Ordusu Başkomutanlığının 7 Ağustos 1921 tarihli harekât planının amacı; Yunan ordusunun tüm kuvvetiyle Ankara’ya kadar ilerleyerek Türk ordusunun tamamını imha etmek, onun tesisat ve askerî harekât merkezini tahrip ettikten sonra şimendifer yolunu bozarak askerî malzemesini yok etmek olarak belirlenmişti. Ayrıca Türk kuvvetlerinin tamamının Sakarya Nehri’nin doğusundaki müstahkem mevkilere yerleşmiş olması sebebiyle, Yunan ordusu, bu kuvvetleri daimî surette tehdit ederek nehri geçmek istiyormuş gibi cepheden sıkıştırarak, güney ve güneydoğu istikametinde Sakarya’nın doğusuna taarruz ederek onu arkadan çevirecekti. Bu harekât planını 10 Ağustos 1921’de verilen genel harekât emri takip etti ve Yunan ordusunun 14 Ağustos 1921’de harekâta başlaması emredildi.¹² Harekât planını oluşturan Yunan Başkomutanlığı, 20 günlük bir hazırlık süresini yeterli görmüştü. Zira Yunan tarafında, herkes muharebenin bir an evvel bitmesini ve terhis edilmeyi bekliyordu. Nitekim 14 Ağustos’ta mevzilerinden harekete geçen Yunan ordusu için¹³ kritik noktada yer alan Mangal Dağı, verilecek ilk sınavdı.

Türk ordunun asıl muharebe hattına bakıldığında, kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi-Sakarya kavşağına kadar Sakarya doğusu-Ilıca Deresi kuzey sırtları- Mangal Dağı güney sırtları hattı idi. Alınan bilgilerden Yunan ordusunun Sakarya cephesinde batı-doğu yönünde nehri geçme

⁸ *Kurtuluş Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri*; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007. s. 35.

⁹ İŞH; K.: 1161, G.: 39, B.: 39-1.

¹⁰ Başkomutanın görev ve yetkilerinin ayrıntısı için bk. Kemal Atatürk; *Nutuk 1919-1927*, s. 416. Alptekin Müderrisoğlu; *Sakarya, İkinci Cilt: Ankara Önlerindeki Uzun Savaşma*, İstanbul, Binbirdirek Matbaacılık, 1982, s. 24. Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 131, Yıl: 2013, Belge No.: 1, s. 1-2.

¹¹ Sina Akşin; *Kısa Türkiye Tarihi*, XXVII. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 162.

¹² Baki Vandemir; *Türk İstiklal Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya*, Yay. haz. Hayriye Yalçın, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 6-7.

¹³ Sehermaz Güvenbaş; “İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi’nin Yunanistan’a Etkisi” *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S 32, Mayıs 2020, s. 146-147.

teşebbüsleri görülmekle birlikte güneyde büyük kuvvetlerle taarruz etmesi bekleniyordu.¹⁴ Ancak Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattına dâhil edilip edilmemesi kararı Yunan ordusunun harekât tarzına bağlıydı.

Mangal Dağı Muharebesi'nin her safhasının ele alındığı bu çalışmanın amacı, bu muharebenin seyri ve Mangal Dağı'nın sükûtu sonrasında yaşanan soruşturma süreci üzerinde durmaktır. Araştırmada harp belgeleri ve cerideler ile hatırat ve ikincil kaynaklar içerik analizine tabi tutularak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Mangal Dağı'nın Asıl Muharebe Hattına Dâhil Edilmesi

Batı Cephesi Komutanlığının 4 Ağustos 1921 tarihli emrine göre; Çobanlar mıntikasında bulunan Mürettep Tümen ve merkezi Dinar'da bulunan 6'ncı Tümenle, 5'inci ve 9'uncu Tümenlerden 2'nci Grubun oluşturulduğu bildiriliyordu. 2'nci Kolordu Komutanı Albay Selahattin Adil, Akşehir'e gelişiyle birlikte Grubun emir ve komutasını üstüne alacaktı.¹⁵

12 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 2'nci Gruba verilen emirde, Sakarya'nın doğusunda meydana gelecek muharebeye katılmak üzere 5'inci, 9'uncu Tümenlerle 2'nci Grup Karargâhının 12 Ağustos gecesi, Akşehir Gölü'nün doğusundan kuzeye hareket edeceği bildirildi. 2'nci Grup Komutanı aldığı emir sonrasında yolda su ve cephane mevcut olmadığından bunların beraber taşınmasının zorunlu olduğunu ve nakil araçlarının yetersiz olması sebebiyle, emredilen yürüyüşün 13 Ağustos'ta başlayabileceğini Batı Cephesi'ne bildirdi.¹⁶ Daha sonra yürüyüş için hazırlık yapmaları konusunda 5'inci ve 9'uncu Tümenlere gizli bir talimat verdi. Bu talimatta takip edilecek istikamet, iaşe, ikmal, cephane, konaklama ve su ihtiyacı için nakil vasıtaları gibi önemli konular yer alıyordu.¹⁷ Yunan ordusu 14 Ağustos 1921 günü ileri harekâta başladığı zaman¹⁸ tümenlerin yürüyüşü devam ediyordu.

5'inci ve 9'uncu Tümenler Akşehir'den İlerkatrancı'ya kadar olan 160 km'lik araziye dört gecede katetmişlerdi. Bu durum gece yürüyüşü ile her gece 40 km yol kateden 2'nci Grup için takdire şayan bir başarıydı. Batı Anadolu Menzil Müfettişliği de gerek iaşe gerekse su için nakliye vasıtaları temini konusunda yardımda bulunmuştu. Batı Cephesi de İlerkatrancı üzerinden

¹⁴ Timural, Atakan, Berkay, Timur; s. 6.

¹⁵ Mümtaz Ulusoy; *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Yay. haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcın, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 147. Murat Kütükçü; *Selahattin Adil Paşa (1882-1961)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012, s. 172.

¹⁶ Ulusoy; s. 179-180.

¹⁷ age.; s. 183-184.

¹⁸ Ksenofontas Stratigos; *Yunanlılara Nazaran Sakarya Muhârebâtı*, Ankara, Erkânîharbiyeiumümiye Matbaası, 1923 (1339), s. 14.

Yüzükbaşı'na doğru otomobiller ile yiyecek göndermek suretiyle bu grup için üstüne düşen vazifeyi yerine getirdi. Ayrıca bu grubun ulaşma mahallerinden her gün telgraflarla malumat alınmıştı. Batı Cephesi Komutanlığı, yürüyüş hâlinde olan Yunan ordusu ile bu grubun kesişmesinden endişe etmekteydi. Zira Yunan uçakları 14 Ağustos 1921 sabahı Akşehir Gölü doğusunda Yeniköy'de bu tümenlerden birini görmüş ve bomba atmıştı. Bundan dolayı bu hareket Yunanlardan gizli kalamamıştı. Ayrıca Yunanların Seyitgazi'den Yüzükbaşı'na kadar olan mesafesiyle bu tümenlerin Yüzükbaşı'na kadar katedecekleri mesafe hemen hemen eşit derecede idi. Batı Cephesi'nin bu grup için endişe etmesi normaldi. 2'nci Grup, 17 Ağustos'ta İnlerkatrancı'ya ulaştığı zaman 2'nci Yunan Kolordusu da 40 km batıda Çeltik-Polathisar hattına ulaşmıştı. Eğer 2'nci Grup günlük 40 km yol katetmeseydi Yunanlarla çatışacak veya daha doğuya sapacaktı. Bu durumda her iki hâlde de grup yıpranacaktı.¹⁹ 2'nci Grup, İnlerkatrancı'ya ulaştığını bildirdikten sonra 18 Ağustos tarihli emirle grubun 5'inci ve 9'uncu tümenlerle 8'inci ve 15'inci Tümenlerden oluştuğu bildirildi.²⁰

Batı Cephesi tarafından verilen 19 Ağustos tarihli 21 numaralı Cephe Emri'ne göre; 2'nci Grubun kesin muharebe hattı Sapanca'nın güneyi, Kavacık'ın güneyi, Evliyafakı'nın güneyi, Karapınar'ın güney sırtlarıyla Mangal Dağı hattı olarak belirlenmişti. 19 Ağustos 1921 sabahtan itibaren bu hat büyük bir gayretle tahkim edilecekti. 2'nci ve 4'üncü Gruplar arasındaki Sapanca Vadisi 2'nci Gruba aitti.²¹ 20 Ağustos 1921 sabaha karşı saat 3.30'da verilen 22 numaralı Cephe Emri'nde, Yunan kuvvetlerinin kuzey grubunun büyük kısmıyla Türk sağ kanadında Hamam geçitleri karşısında bulunduğu belirtiliyordu. İki günlük bir duraklama sırasında Yunanların kuzeyden Sakarya güneyine kuvvet nakil edip etmediği bilinmediğinden tüm grupların bu durumun takibine önem vermeleri ve özellikle 2'nci ve 4'üncü Grupların tahkimata devam etmeleri isteniliyordu.²²

20 Ağustos öğleden sonra yaptırılan uçak keşfine göre, Yunan kıtalarının büyük kısmıyla Kabak-İnlerkatrancı'ya ilerlediği görülmüş ve daha çok doğuya yayıldığı tahmin olunmuş fakat ne dereceye kadar doğuya yayılacağı anlaşılamamıştı. Bu yüzden 5'inci Süvari Grubuna Yunan kıtalarının yayılma ve özellikle kuşatma kanadının genişleme istikametini tayin etmesi emri verildi.²³

Diğer yandan Ilıca güney doğusu ile İnlerkatrancı güney tepeleri hattında ileri mevzi muharebeleri icra ve emir olunan hatta muharebeyi kabul

¹⁹ İSH; K.: 1875, G.: 4, B.: 4-12.

²⁰ Ulusoy; s. 225. Kütükçü; s. 176.

²¹ age.; s. 229.

²² İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-6:7. Ulusoy; s. 235.

²³ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-7:8.

etmesi 20 Ağustos 1921 tarihinde 2'nci Gruba bildirildi. Mangal Dağı, Yunan kuşatmasının oraya kadar genişlememesi ihtimaline karşı yalnız bir alay piyade ve bir batarya ile işgal ve tahkim edilmekteydi. Mangal Dağı'nın kesinlikle müdafaası veya asıl muharebe hattının sol kanadının Katrancı güney sırtlarına alınması, Yunan kuvvetlerinin en sağdaki kolunun yöneleceği istikamete göre Grup Komutanlığınca hareket edilmesi Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından emredildi.²⁴

2'nci Grup emir olunan hatta tadilat yaparak ileri mevzi muharebeleri de planlamıştı.²⁵ Bir taraftan da Grubun ikmal ihtiyacının en kısa zamanda yetiştirilmesi istenerek, 5'inci Tümenin 300 nefere ihtiyacı olduğu bildirildi.²⁶

Fevzi Paşa, grup ve tümen karargâhlarıyla yaptığı temaslar sonucunda mücavir kıtaların birbirlerinden vaktinde haberdar olamadıklarını anlamış ve muhabere zabiti bulundurulmasını istemişti. Yunan kuşatmasının Türbetepe ve Mangal Dağı mıntikasına genişlemesi hâlinde emir ve komutayı ayrı bir grup komutanına vermek gerekliliğini de göz önünde bulundurmuştu. Ancak bu ihtimal henüz gerçekleşmediğinden Fevzi Paşa, Yunanların kuşatmadan ziyade yoğun kuvvetlerle Tarlabayır, Toydemir, Tanburoğlu mıntikasından ani bir yarma hareketi yapmasına ihtimal vermekteydi. Her ihtimale karşı Yusuf İzzet Paşa veya İzzeddin Beylerden birinin süratle Türbetepe ve Mangal Dağı mıntikasına giderek emir ve komutayı üstlenebilecek şekilde hazır bulunmaları ve o mıntıkayı tanımalarının faydalı olacağını bildirmişti. Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattına alınıp alınmaması konusunda 2'nci Grup ile karargâh arasında ihtilaf vardı. Fevzi Paşa'nın 2'nci Grup Komutanıyla arazi üzerinde yaptığı tetkikat sonucunda, Yunanların kuşatma kollarının yönelmesi hâlinde Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattı dâhiline alınması kararlaştırıldı. Bu konuda aralarındaki ihtilaf, Mollatepe'nin 2'nci Grup tarafından Mangal Dağı zannedilmesinden ortaya çıkmıştı.²⁷ Nitekim askerî taktik ve strateji açısından Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattı içerisinde yer alması gerektiği konusunda 2'nci Grup ve Fevzi Paşa hemfikir olmuştu.

Fevzi Paşa 20 Ağustos'ta, Türbetepe ile Mangal Dağı'nın 5'inci Tümenin birer alayıyla ele geçirilerek tahkim edilmesi²⁸ ve 21 Ağustos'ta Yunanların taarruzu hâlinde muharebeye hazır bulunulması emrini verdi. 5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey de 20 Ağustos ikindi vaktinden sonra 15'inci Alayı Türbetepe'ye 14'üncü Alayı Mangal Dağı'na görevlendirdi. Bu iki dağ arasını tahkim edecek mevkiileri seçerek o güne

²⁴ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-10. Ulusoy; s. 238.

²⁵ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-9.

²⁶ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-11.

²⁷ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-10:11.

²⁸ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-13.

kadar kazma bile vurulmamış kayalıktan ibaret olan dağların tahkimine başlandı.²⁹

20 Ağustos 1921’de saat 16.20’de Toprakpınar, Uzunbey istikametinde birbirlerinden 5-6 km aralıklarla yürüyen ve her biri birer tümen olması muhtemel iki Yunan yürüyüş kolunun doğuya İlerkatrançı-Cambaklı hattının ortalarına doğru ilerlemekte olduğu, 5’inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey tarafından bildirildi.³⁰ Kırpoğlu (Cambaklı) istikametinde ilerleyen ve bir tümen tahmin edilen bir kolun öncü alayıyla saat 16.30’da Kokar güneybatısındaki sırtları işgal ettiği buradan itibaren de kuzeye İlerkatrançı istikametine yöneldiği, diğer kolun da Emirler istikametinde ilerlemekte olduğu ve topçusuyla Emirler güney sırtlarındaki Türk süvari gruplarına ateş ettiği kıtaların teyakkuza olmaları konusunda 2’nci Grup emri verildi.³¹

21 Ağustos gece saat yaklaşık 01.00’de Mangal Dağı’ndan Alancık’a dönen Mehmet Kenan Bey, Mangal Dağı’nın genişliğinin 4-5 km ve Türbetepe’ye mesafesinin asgari 10 km olduğunu, Yunan kıtalarının müdafaa hattının sol kanadını kuşatarak Mangal Dağı’na üstün kuvvetlerle taarruz etmesi hâlinde bu hareket anlaşıldığı anda Mangal Dağı’nın takviyesinin mümkün olamayacağını belirtti. Ona göre; Karapınar’dan gönderilecek bir alay beş saatten önce Mangal Dağı’na yetişemezdi. Mangal Dağı’nın kuzey yamaçları ve özellikle Kirazoğlu’nun doğu tarafları karışıktı. Yunan kıtaları Kirazoğlu ile Bahçecik arasından Mangal Dağı ile Türbetepe arasına kolayca girebileceğinden bu vadi kısmına kuvvet tahsis edilmeliydi. Üstelik Mangal Dağı müdafaa hattının sol kanadında bağımsız bir vaziyetteydi. Mehmet Kenan Bey, 24’üncü Alayını 21 Ağustos sabahı Mangal Dağı’nın kuzey yamaçlarına sevk edecek ve kendisi de Mangal Dağı’na gidecekti. 15’inci Alayın da emrine verilmesini isteyen Mehmet Kenan Bey topçusu, makineli tüfeği ve piyade kuvveti zayıf olan tümeniyle üstün Yunan kuvvetine karşı Mangal Dağı’nın müdafaa edilememesinin ihtimal dâhilinde olduğunu belirtti. Bu yüzden 9’uncu Tümeden geçici olarak bir batarya cebel topçusunun tümene verilmesini istiyordu. Ayrıca 5’inci Tümen, Mangal Dağı’na muharebe sırasında Tabaklar’dan cephaneye ikmal yapmasının imkânsız olduğunu, Tabaklar’dan Mangal Dağı’na 6 saatte gidilebileceğinden kıtaların muharebe ağırlıklarının aynı günde cephaneye yerine getiremeyeceğini belirttikten sonra yeteri kadar cephanenin de Mangal Dağı’nın 5-6 km gerisine kadar gönderilmesini istedi.³²

Mehmet Kenan Bey, 21 Ağustos gece saat 02.00’de 5’inci Tümen Süvari Bölüğünden ulaşan ve iki Yunan tümeninin Kırpoğlu’na doğru

²⁹ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-13a.

³⁰ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-14.

³¹ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-15.

³² İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-17, 103-17a.

yürüdüğü ve bunların Kırpoğlu'nu işgal ettiği hakkındaki raporu Gruba iletti. Bu iki tümenin Kırpoğlu'nda toplanmasına göre Türk sol kanadına seri bir tesir yapmak istemesinin muhtemel olduğunu belirtti. Müdafaa hattının sol ilerisinde bağımsız bir vaziyette bulunan Mangal Dağı'nın seri olarak takviyesini istiyordu.³³ 21 Ağustos saat 11.20'de Mehmet Kenan Bey, Mangal Dağı'nın oldukça geniş ve müdafaa hattında münferit bir vaziyette olduğuna tekrar işaret ederek mühim bir topçu kuvvetinin gerekliliğini de Gruba bildirdi.³⁴ Mehmet Kenan Bey'in tüm bu tespitleri yerindeydi ve birkaç gün sonra gerçekleşecek muharebenin eksiklerini görür nitelikteydi.

Bu arada 14'üncü Alay da aldığı emir gereği 21 Ağustos 1921'de sabaha karşı saat 04.30'da Mangal Dağı'na tahkimata başlamıştı. Alay, dağın merkez ve batı kısmının müdafaası için vazifelendirilmişti.³⁵

Diğer yandan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 21 Ağustos 1921 saat 16.10 ve 18.10'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği iki yazıyla, Yusuf İzzet Paşa'nın sol kanatta teşkil edilecek grubu komuta etmek üzere hemen gönderilmesini ve ordu ihtiyatlarının da vakit geçirilmeden sol kanada yaklaştırılmasını lüzumlu görmüştü. Fevzi Paşa, Mangal Dağı'nı müdafaa edecek olan 5'inci Tümen, 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleri ile 29'uncu ve 55'inci Süvari Alaylarının bir grup hâlinde şimdilik Yusuf İzzet Paşa'nın emrine verilmesinin uygun olacağı düşüncesini Batı Cephesine bildirdi.³⁶ Ancak düşüncesini hayata geçiremedi.

Fevzi Paşa'nın 21 Ağustos 1921 saat 23.20'de 2'nci ve 3'üncü Gruplara yazdığı emir, Batı Cephesi Komutanlığıyla kararlaştırdıkları konuları içeriyordu. Buna göre 8'inci, 15'inci Tümenlerle Evliyafakı'ya gelen 7'nci Tümen, 3'üncü Grup emrine verilmişti. 5'inci, 9'uncu ve 4'üncü Tümen ise 2'nci Grup emrine verilmiş ve mıntikanın Alancık güneyindeki Türbetepe ise 2'nci Grup mıntikasına dâhil olmak üzere batısı 3'üncü Gruba tahsis edilmişti.³⁷ Gruplar arasındaki hatların tayini, birliklerin cepheye hareketlerine ve özellikle Yunan kuvvetlerinin vaziyetine göre değişmekteydi.

Gerek kıtalar arasındaki irtibatın sağlanarak aralarındaki hatların belirlenmesi gerekse Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattı içerisine alınması teşebbüsleri, Yunan harekât planına karşı alınan önlemler arasındaydı.

Öte yandan Yunan kuvvetlerinin hareketleri ile raporları İsmet Paşa ile birlikte değerlendiren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, vaziyeti Fevzi

³³ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-19, 109-19a.

³⁴ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-18.

³⁵ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-35a.

³⁶ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-17.

³⁷ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-17:18.

Paşa'ya 21 Ağustos 1921 tarihiyle bildirmiş ve kendisinden görüş talep etmişti. Başkomutana göre vaziyet şöyleydi:

“Düşmanın üç tümen olduğu anlaşılan kuşatma kolu, ileri karakollarıyla 20 Ağustos 1921 akşamı Cambaklı-Hacımusaoğlu hattının 6 km doğusundadır. Bu kuvvetler ile Sakarya Nehri arasında asgari üç tümenin daha hareket hâlinde olduğunu düşünüyorum. Kavuncu Köprüsü karşısında kuvveti görülmemekle birlikte Yıldıztepe aleyhine faaliyette bulunacağına dair henüz emare yoktur. Buna göre düşmanın genel olarak Sakarya Cephesi'nde tarassutla yetindiği ve Sakarya'dan İnlerkatrancı'ya ve daha doğuya kadar olan sahada kuşatma koluyla taarruza geçeceğini düşünüyorum. Bu yüzden Toydemir, Sabanca mevzileri ile sol kanadımız birinci derecede önemlidir. Bunun için 57'nci Tümen Sivri'ye, 23 ve 24'üncü Tümenler ile Osman Ağa Alayı da Haymana'ya yönlendirilmiştir. Bu tümenler, Toydemir ile Mangal Dağı arasında lüzum görülecek mevzileri takviyeye yetişebilecekleri gibi düşman kuşatma kolunun Mangal Dağı güneyinden kuzeydoğuya hareketine karşı kullanılabilir bir hâlde bulunacaklardır. Yunanlar kuşatma kollarıyla müstahkem mevziimize çarpmaktan sakınarak Kürtlerkışlağı istikametinde daha doğudan kavramak üzere yöneldikleri takdirde bu kolun doğudan önüne çıkmak mümkün olamayacağına göre Mangal Dağı-İnlerkatrancı hattından güneye taarruzla düşmanı muharebeye mecbur etmek zaruri olacağından taarruz ihtimali dikkate alınmıştır.”³⁸

Fevzi Paşa 21 Ağustos'ta Başkomutana verdiği cevap yazısında Gruplar hakkında bilgiler vererek Yunan taarruzunun gerçekleşebileceği bölgeler hakkında düşüncelerini dile getirmişti. Buna göre;

“12'nci Grup karşısında bugün düşman Kabak Köprüsü'nden geçit hareketi yapmaktaydı. Geçen kuvvetin miktarı hakkında son malumat alınamamış ise de her hâlde bu kuvveti bir tümeninden aşağı tahmin etmiyorum. 15'inci Tümenin bugünkü tarassuduna nazaran düşmanın Cambaklı'da bir tümenlik ordugâhı görülmüş ve ileri karakollarımıza yanaşan bir düşman süvari alayı topçu ateşimizle Cambaklı istikametinde ricate mecbur edilmiştir. Saat 17.00'de beş yüz metrelik bir yürüyüş kolu Cambaklı-İnlerkatrancı yolunu takiben kuzeybatı istikametinde ilerlemiştir. 4'üncü Grup cephesinden alınan

³⁸ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 131,Yıl: 2013, Belge No.: 22, s. 117-119. Ulusoy; s. 245-246.
Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 91-123

malumata nazaran da diğeri bir düşman tümeni Kürttacı'ne gelmiştir. Şu hâlde düşmanın Kabak Köprüsü, İlerkatrancı hattından kuzeye doğru taarruz edeceğini de kuvvetle hesaba katmak lazımdır. Ciddi taarruza maruz kalacak olan Yıldız, Toydemir, Sapanca mıntikasının gerisinde kuvvetli ihtiyat bulundurulmasına kesin ihtiyaç vardır. Sol kanat gerisinde hâlen ihtiyatta 7, 4, 3'üncü Kafkas ve kısmen 9'uncu Tümenler vardır ki Mangal Dağı doğusunu aşmayacak bir kuşatma hareketine karşı bu kuvvetler başlangıçta kâfidir. Haymana istikametine yönlendirildiği bildirilen 23 ve 24'üncü Tümenlerin şimdilik Sivri'den daha doğuya geçirilmemesini düşman taarruzunun yarın tasavvur ettiğim surette inkişaf edeceğine nazaran elzem gördüğümü arz ederim.”³⁹

Nitekim Mangal Dağı, Demirözü Dağı güney doğusunda ve asıl muharebe hattının biraz ilerisinde, münferit bir mevzii durumundaydı. Bu yönüyle güney ve güney batıya karşı iyi bir gözetleme ve ateş sahası sağladığından Başkomutanlıkça oldukça önem verilmiş ve asıl muharebe hattı içerisine alınmıştı. Demirözü boyunca ilerleyecek olan bir Yunan kuvveti Mangal Dağı ile Türbetepe arasına kolaylıkla girebileceği için buranın kontrol altına alınması gerekliydi. Bu bölgede hâkim durumda olan bu iki arazi ele geçirilmeden etkili bir kuşatma yapılamazdı.⁴⁰

21 Ağustos'ta Başkomutan tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen yazıda ise Yunan kıtalarıyla tüm cephede temaslar olduğu, bu temasların asıl kuvvetleriyle sol kanatta meydana geldiği ve asgari 6 tümen tahmin olunduğu bildiriliyordu. Sol kanat Haymana'nın 20 km güneyinde Güngörmez sırtlarında bulunmaktaydı. Yunan kıtaları bu mevzilere temas etmek üzereydi. Bu vaziyette Türk ordusu merkez sıkletini sol kanada nakil etmekteydi.⁴¹ Yunan uçakları bu hareketliliği anlamış ve Türklerin müdafaa hattını Mangal Dağı'na kadar uzattıklarını öğrenmişti.⁴²

Yunan Karargâhı tarafından 21 Ağustos'ta yayımlanan talimatta *“Türklerin savunma mevzilerininin solunu Sapanca-Kirazoğlu-İncirli'ye kadar uzattığı ve taarruz edilecek güne kadar bu uzatma hareketininin devam edeceği uçak keşiflerinden anlaşılmaktadır”* deniyordu. General Andreu'ya göre bu talimatın gerçek sebebi, Türklerin niyet ve maksatlarını çok geç anlayan ve

³⁹ İSH; K.: 1148, G.: 1, B.: 1-20:21.

⁴⁰ *Sakarya Meydan Muharebesi (14 Ağustos-13 Eylül 1921)*; Yay. haz. Ünal Önsipahioğlu, Nuri Aktaş, Vahap Ocak, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 8-9. Timural, Atakan, Berktaş, Timur; s. 9-10. Müderrisoğlu; s. 102.

⁴¹ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 131, Yıl: 2013, Belge No.: 23, s. 120-121.

⁴² Yunan Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih İdaresi; *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*, (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser), Askerî Tarih İdaresi Yayını, Atina, 1967, s. 459.

durumun ciddiyeti karşısında endişe duyan Yunan Başkomutanlığının “harekâtın nasıl yapılacağını son dakikada Yunan ordusuna öğretebilmek ümidi”ydi.⁴³

Yunan ordusunun ana hedefi, Türk cephesini İnerkatrancı-İlca mıntikasından yarararak aynı anda doğudan kuşatma hareketine girişmekti.⁴⁴ Sakarya dirseğinden itibaren Mangal Dağı’na kadar şu şekilde tertiplendi: Batıda 3’üncü Kolordu (3 ve 10’uncu Tümenler), doğuda 1’inci Kolordu (2, 12, ve 1’inci Tümenler) olmak üzere düzen aldı. 2’nci Kolordu ise (13, 5 ve 9’uncu Tümenler ile Süvari Tugayı) Mangal Dağı doğusundan Türk cephesinin doğu kanadını kuşatacaktı.⁴⁵

Türklerin 22 Ağustos’ta yaptığı uçak keşfinde, Çeltik ve Küçük Hasan köyü civarında bir buçuk tümenlik Yunan kuvveti tespit edilmişti. Akşama doğru Cambaklı civarındaki Yunan ordugâhlarında iki tümenin doğuya doğru hareketi görülmüştü.⁴⁶

22 Ağustos’ta 8 ve 15’inci Tümenlerle 7’nci Tümen 3’üncü Grup emrine verilmiş ve 2’nci Grubun mıntıkası 2’nci ve 3’üncü Gruplar arasında taksim olunarak, Bağçecik-Dikilitaş hattı her iki grup arasında hatt-ı fasıl olmuştu. 9, 5 ve 4’üncü Tümenler de 2’nci Grup emrindeydi. 2’nci Grup, 3’üncü Grubun solunda 9’uncu Tümeniyle İlca Vadisi’ne kadar olan mıntıkayı ve 5’inci Tümeniyle de İlca Deresi güneyinde ve Kanlıgöl Köyü güneyindeki Mangal Dağı’nı müdafaaya memurdu. Mangal Dağı’nın daha güneyindeki mıntıkada bulunan 2’nci ve 3’üncü Süvari Tümenleri de 2’nci Grup emrindeydi. Bu Grubun 4’üncü Tümeni Yamak güneyinde ihtiyattaydı. Ordunun kesin müdafa hattı ise şöyleydi: Atdüşenkırma-Karailyas Sırtları Çanakcık batısı-Karahamzalı ile Yıldız arası (Tarlabayırı)-Yenimehmetli güneyi (Toydemir) Hacımuslu-Sabanca-Tanburoğlu-Bağçecik kuzeyi, Türbetepe ve Kanlıgöl güneyinde Mangal Dağı hattı: İlca Suyu güneyinde İnerkatrancı ile Kirazoğlu arasındaki sırtlar ileri karakol hattı olarak seçilmişti.⁴⁷

5’inci Tümen, müdafa hattının uzunluğu aşağı yukarı 5 km, genişliği ise 6 km olan ve ordu müdafa hattının sol kanadı ilerisinde Yunanların kuşatmasına maruz bir çıkıntı ve münferit vaziyette bulunan Mangal Dağı’nı ve bunun sol kanat uzantısını 9 taburla müdafaaya memur edilmişti.⁴⁸

⁴³ Vasiopedos Andreu; *Eskişehir-Sakarya 1921*, çev. Cemal Tosun, Agon Kitabevi, Paris, 1928, s. 96.

⁴⁴ *1919-1922 Küçük Asya Seferi’nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 467.

⁴⁵ *Sakarya Meydan Muharebesi (14 Ağustos-13 Eylül 1921)*; s. 8.

⁴⁶ İSH; K.: 1214, G.: 103, B.: 103-4.

⁴⁷ İSH; K.: 1214, G.: 103, B.: 103-5.

⁴⁸ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-8.

Bu gelişmeler üzerine Batı Cephesi Komutanlığı 23 Ağustos gece saat 02.45'te 25 numaralı Cephe Emri'nde; Kavuncu Köprüsü istikametinde bir süvari alayı ve Demirci Köyü istikametinde bir yürüyüş kolunun görüldüğünü, Türktacir'e bir tümenin kolbaşısının girdiğini ve Cambaklı ordugâhlarından iki tümenin öğleden sonra 16.00'da doğuya doğru harekete geçtiğini bildirdi. 57'nci Tümen Sivri'de kalacak, 3'üncü Kafkas Tümeni 23 Ağustos 1921 saat 10.00'a kadar yine ordu ihtiyatı olmak üzere Dikilitaş'ta bulunacaktı. 23 Ağustos 1921'de düşmanın Sakarya cephesinde geniş bir faaliyeti ve nehri geçmeye teşebbüsüyle birlikte güneyde asıl kuvvetleriyle taarruzu beklenmekteydi.⁴⁹

2. 23-24 Ağustos 1921 Mangal Dağı Muharebesi

23 Ağustos'ta Porsuk kuzey ve güneyinde Yunanların geçit faaliyeti olmamıştı. Sakarya batısında süvari keşif faaliyeti vardı. Sakarya güneyinde Türktacir ve Kürttacir'den üç tümen, kuzeydoğuya yönelmiş ve İlerkatrancı doğusundan Beşköprü arasında Ilıca Suyu'na kadar ilerlemişti. Cambaklı ve güneyinden üç tümen bir hizada olmak üzere Güngörmez-Şerefli hattına doğru doğuya ilerledi. Bu tümenler Eskikişla güneyi hisasından kuzeye istikamet değiştirmişlerdi.⁵⁰

23 Ağustos sabah saat 8.30'da yapılan Türk uçak keşfiyle de üç buçuk tümen tahmin edilen Yunan kuvvetinin Cambaklı civarında görüldüğü ve önceki gün Çeltik civarında görülen bir buçuk tümenin ise bugün gözlenmediği belirtildi.⁵¹

Saat 11.30'a kadar yapılan tarassudata göre; Yunan kuvvetleri doğuya doğru harekete devam etmekteydi. En batıdaki kol Kokar'a girmiş, en doğudaki kol ise Kesikkavak'tan Tepeköy istikametinde yürüyüşte idi. Bu iki kol arasında bir üçüncü kol daha görülmüştü. Yunan kıtalarının vaziyeti, 2'nci Grubun sol kanadını taşıcağını gösteriyordu. Bu harekete karşı 4'üncü Tümen de Grup sol kanadına alınmış ve Grup kanadını uzatmak için elde kuvvet kalmamıştı. 9'uncu Tümenin sol kanada alınması ya da yeni ihtiyat kuvvetlerinin yetiştirilmesi 2'nci Grup tarafından istenilmekteydi.⁵²

2'nci Grup Yunanların Mangal Dağı'nı kuşatmaya hazırlandığını tahmin etmekteydi. 9'uncu Tümenin gerektiğinde bir alayını geçici olarak 15'inci Tümen emrine terk ederek 2'nci Grubun sol kanadına alınması muhtemeldi. Bu yüzden Tümenin harekete hazır bulunması istendi.⁵³ 9'uncu Tümen, hareket emri geldiği zaman, diğer kıtalarıyla doğuya doğru hareket

⁴⁹ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-6:7. İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-14, 1-14a.

⁵⁰ İSH; K.: 1214, G.: 103, B.: 103-5.

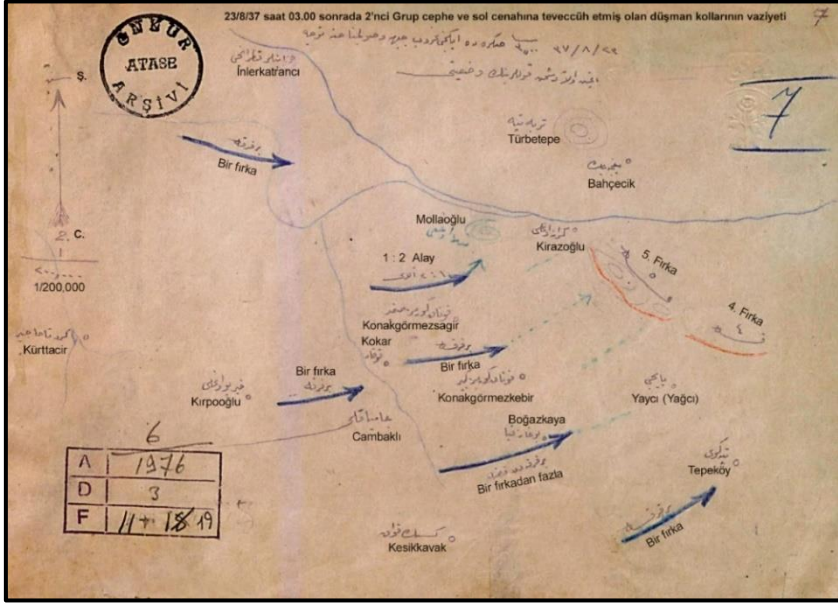
⁵¹ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-6.

⁵² İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-46.

⁵³ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-47.

edeceğini 3'üncü Gruba bildirdi.⁵⁴ 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey hatıratında, Yunan kuvvetlerinin cephenin sol yan mevzilerine yaklaşmakta olduğu sıralarda henüz bir baş siperinin izlerinin bile hazırlanamadığına işaret ediyordu.⁵⁵

23 Ağustos'ta Cambaklı ordugâhından kuzeydoğuya hareket eden iki Yunan tümeninden biri Mangal Dağı'na ilerlemiş, öncü kuvveti gün batımına doğru Mangal Dağı'ndaki kıtalara taarruza başlamıştı. Diğer Yunan tümeni de daha doğudan hareket ederek Saatli'ye yaklaşmaktaydı.⁵⁶

Kroki-1. 23 Ağustos 1921 Saat 15.00'te 2'nci Grup Cephe ve Sol Kanadına Yönelmiş Olan Yunan Kollarının Vaziyetini Gösteren Kroki⁵⁷

Kokar'ın batısı civarından Mollaresul Tepelerine ilerleyen 12'nci Yunan Tümeni, bu mıntıkadaki 9'uncu Türk Piyade Tümeninin emniyet kuvvetlerini kısa bir muharebeden sonra geri atarak bu tepeleri işgal etti. Şeyhahmetli istikametinde ilerleyen 1'inci Yunan Tümeni de bu civardaki 3'üncü Türk Süvari Tümenini geri atarak kuzeye yöneldi. Konakgörmeskebir bölgesinde mevzilendirdiği topçu yardımıyla Mangal Dağı istikametine yöneldi. Yunan kuvvetlerinin tahmin edildiği üzere sol kanat ve açığına doğru büyük kuvvetlerle hareketleri tamamen anlaşılmıştı.⁵⁸

⁵⁴ İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-8a.

⁵⁵ Selahattin Adil; *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Yay. haz. Enver Koray, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982, s. 382.

⁵⁶ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-12. İSH; K.: 1317, G.: 67, B.: 67-14a. İSH; K.: 1305, G.: 65, B.: 65-12.

⁵⁷ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-20.

⁵⁸ Timural, Atakan, Berktaş, Timur; s. 8-9.

2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey, Yunanların genel ve kuşatmalı taarruzunu 24 Ağustos'ta bekliyordu. 3'üncü Kafkas Tümeninin ertesi günü Gruba iltihakı beklenmekte ve Grubun sol kanadı önem arz etmekteydi. 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey, 4'üncü Tümen cephesini ve daha doğudaki araziye tetkik etmek ve 3'üncü Kafkas Tümeninin sevk ve idaresini tanzim etmek üzere saat 13.00'te 5'inci Tümen gözetleme mahallinden ayrıldı. Saat 16.00'da top sesleri işiten Selahattin Adil Bey, Yağcı-Güzelcekale istikameti ve buna mücavir araziye tetkik sırasında bu sesleri, Mollaresul'deki Türk ileri karakol topçu atışlarına atfederek geri dönmüştü. Mangal Dağı zirvesinde bazı infilaklar gördüğünde muharebenin 5'inci Tümen cephesinde başlamış olduğunu anladı.⁵⁹

Selahattin Adil Bey bu olayı anılarında da benzer şekilde aktarmaktadır. 4'üncü Tümenin müdafaa mevzilerini gördükten sonra saat 16.30 sıralarında Yaprakderesi'ndeki çadırına döndüğü sırada ileri hatlarda tüfek ateşi ve Yunan topçu ateşinin başlamış olduğunu duymuştu.⁶⁰

Yunan kaynağında bu muharebe şöyle anlatılıyordu: *“1'inci Yunan Tümeni saat 14.45'te 1/38'inci Efzun Alayı ile Mangal Dağı istikametinde ve soldan 4'üncü Piyade Alayı ile Kirazoğlu'nun güney tepelerine taarruza geçti. Bu hücumda topçu birliği de destek verdi. 4'üncü Yunan Piyade Alayı hedefini işgal etti. Yunan 1/38'inci Efzun Alayı başlarda biraz ilerlese de Türk asıl müdafaa hattının 500-600 metre yakınına kadar geldiğinde piyade ateşine maruz kaldı ve hareketini yavaşlattı.”*⁶¹

14'üncü Türk Alay Komutanı'nın verdiği rapora göre, saat 16.00'da Yunan kuvvetleriyle piyade ve topçu muharebesi başlamış, Yunan kıtaları Türk cephesine 1.200 metre mesafeye kadar yaklaştığında mukabil ateşlerle durdurulmuştu. Saat 16.30'da şiddetli rüzgârla karışık yağmur ve dolu fırtınasının siperlerdeki askerlerin yüzüne çarpması, Yunan kıtalarının bu fırtınadan istifade ederek siperlere 500-600 metre yaklaşmasına sebep olmuştu.⁶²

5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey'in İsmet Paşa'ya sunduğu raporda, Yunanların arkasından ve Türk kıtalarının yüzüne vuran dolu fırtınasına rağmen gündüz vakti bu taarruzun mevzilerin önünde durdurulduğunu ifade etmektedir.⁶³

Yunan kaynağında, 1'inci Yunan Tümeninin bu duruma müdahale ederek 4'üncü Piyade Alayını doğuya doğru sevk ettiği, Efzun Alayını da

⁵⁹ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-6, 103-6a.

⁶⁰ Adil; s. 382.

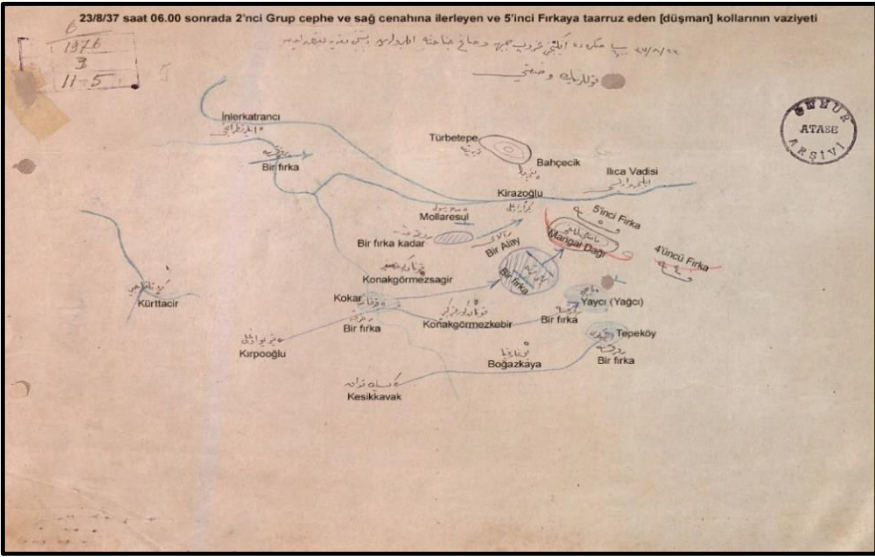
⁶¹ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 469.

⁶² İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-35a.

⁶³ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-8a.

5'inci İhtiyat Piyade Alayı ile takviye ederek tümen karargâhı ile irtibat kurduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca takviye taburu Mangal Dağı'nın güney batı eteklerini tırmanmaya başladığında dolu ile karışık yağın şiddetli yağmur yüzünden görüş mesafesi azalmış, taarruz eden kıtalar yağmur ve sisten yararlanarak Türk kıtalarına yaklaşmıştı.⁶⁴

Diğer taraftan Selahattin Adil Bey, Yaprakbayır telefon merkezine gelerek saat 18.25'te 9'uncu Tümen emir verdi. 25'inci Alayı doğrudan doğruya verilen emirle tahrik ettirdi. İhtiyatta bulunan Meclis Muhafız Taburunu da 5'inci Tümen emrine gözetleme mahalli gerisine sevk etti. Bu tedbirlerle 5'inci Tümen cephesi küçültülmüş, bir alaya tekabül edecek kuvvetli muhafız taburuyla takviye edilmiş ve 25'inci Alay da ihtiyata verilmiş idi. Mangal Dağı'nda bundan sonra kuvvet toplamaya zaman ve vaziyet müsait değildi. Meydana gelen fırtına sebebiyle telefon irtibatı da kesilmişti. Bu sebepten ve ardından gecenin bastırması yüzünden bizzat Mangal Dağı'na çıkarak vaziyeti tetkik ve harekâtı takibe imkân kalmamıştı. Bu yüzden durum, ister istemez tümen komutanlarının ve emir subaylarının malumat ve görüşlerine bağlı kalmıştı.⁶⁵

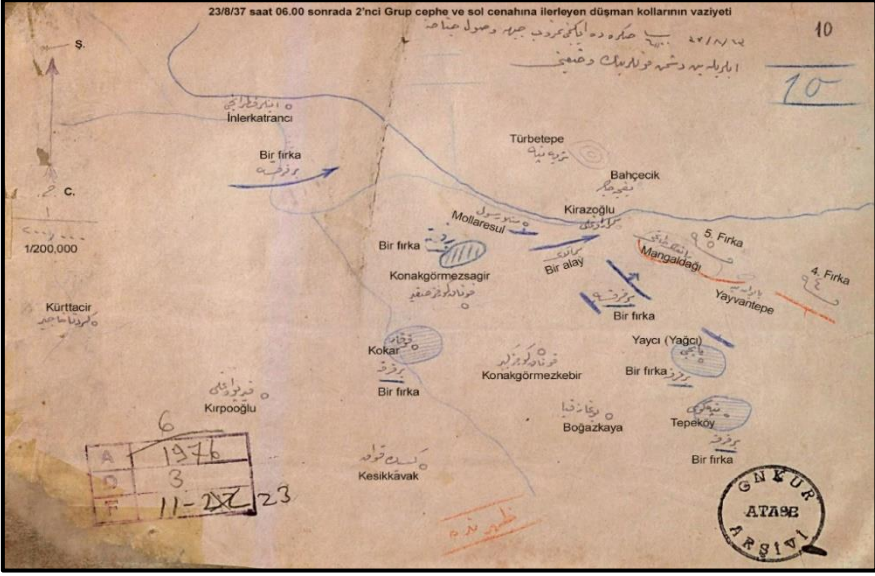

Kroki-2. 23 Ağustos 1921 Saat 18.00'de 2'nci Grup Cephe ve Sağ Kanadına İlerleyen ve 5'inci Tümen Taarruz Eden Yunan Kollarının Vaziyetini Gösteren Kroki⁶⁶

⁶⁴ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 469.

⁶⁵ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-6a.

⁶⁶ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-6.

Kroki-3. 23 Ağustos 1921 Saat 18.00'de 2'nci Grup Cephe ve Sol Kanadına İlerleyen Yunan Kollarının Vaziyetini Gösteren Kroki⁶⁷

14'üncü Türk Alay Komutanı da saat 18.30'da tekrar başlayan fırtına, sis ve yağmura atıf yapmakta ve muharebenin cereyanını tarassut imkânı kalmadığını belirtmektedir. Saat 19.30'da üç alaydan fazla tahmin olunan Yunan kuvveti siperlere taarruzunu şiddetlendirdi ve saat 20.30'da siperlere yaklaştı. İhtiyattaki 14'üncü Alay 3'üncü Taburdan bir bölük, siperlere doğu ve batıdan yaklaşmak isteyen Yunan kıtalarına karşı bu yamaçların münasip mahallerine yerleştirilerek ateş açtırıldı. Hücum Taburunun iki bölümünden birisi de 14'üncü Alay 1'inci Tabur sol kanadından ilerleyen Yunan kuvvetini durdurmak üzere 24'üncü Alayın işgal ettiği münferit tepe ile 14'üncü Alay arasındaki noktaya sevk edildi. Saat 20.30'da 15'inci Alay 3'üncü Taburu da takviye olarak cepheye sevk edildi. Bu sırada siperlerdeki Türk ve Yunan askerleri arasında süngü hücumları ve bomba muharebeleri yaşanıyordu. Havanın karanlık olması yüzünden Türk kıtaları birbirine karışmış olduğu hâlde şiddetli muharebe devam etmişti. Üstün Yunan kuvvetleri siperlerin bir kısmını işgal etmiş ve Türk askerleri de siperlerin biraz gerisinde mevzi alarak ateş muharebesine devam etmişti.⁶⁸

Mehmet Kenan Bey'in İsmet Paşa'ya sunduğu raporda, muharebenin cereyan tarzı hakkında benzer bilgiler verilmektedir. Devam eden taarruzda, adet olarak 5-6 misli üstün olan Yunan kıtalarıyla 8 saat icra edilen muharebeden sonra gecenin karanlığından da istifade ederek bu Yunan

⁶⁷ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-24.

⁶⁸ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-35a.

kuvvetleri mevzilere girmeyi başarmıştı. Mehmet Kenan Bey, bizzat başında bulunarak ihtiyatlarla yaptırdığı mukabil taarruzlara rağmen Yunan kıtalarının yoğunluğu dolayısıyla onları mevziden atamamıştı. Fakat ileri hareketini durdurmuştu. Siperler ve mevzilerde gece yarısına kadar boğuşmadan sonra Mangal Dağı'nın tepe noktası tutularak Yunan kıtaları durdurulmuştu.”⁶⁹

Yunan kaynağında ise akşama doğru yapılan bir hücumla Mangal Dağı güneybatı kısmının işgal edildiği ve Türklerin ise doğu kesimini işgal etmeye devam ettiği belirtiliyordu.⁷⁰

Muharebe fasıllı surette devam ederken Yaprakbayır'da bulunan Selahattin Adil Bey acil koduyla 23 Ağustos 1921 saat 21.00'de 193 numaralı Grup Emri'ni verdi. Emirde; Mangal Dağı'na taarruza başlayan Yunanların yarın bir tümeniyle Mangal Dağı yanlarından tazyikinin muhtemel olduğu ve Tepeköy'de toplanan iki tümene yakın düşman kuvvetinin ilerlediği belirtilmekteydi. Ayrıca 18.30'da Yamak Köyü'nden Katrancı'ya hareket eden 3'üncü Kafkas Tümeninin 4'üncü Tümenin sol kanat gerisinde, 9'uncu Tümeden bir alayın ise Mangal Dağı gerisinde, Ilıca Çayı ile Yaprakbayır Köyü'nün ortasındaki yol civarında ihtiyatta bulunacağını belirtmiş ve Grubun diğer kıtaatını da tedbir alacak şekilde konuşlandırmaya çalışmıştı. Tümenlerin yanlarındaki tümenlere emirsiz yardım etmelerini istemiş ve verilen talimat gereğince Grubun sol kanadını süvari tümenlerinin örteceğini belirtmişti.⁷¹

Selahattin Adil Bey'e göre, verdiği bu emir ile Yunanların Mangal Dağı taarruzunu sükûnetle telakki ederek mümkün olan tedbirleri almış ve Mangal Dağı'nın tahliyesini aklına bile getirmemişti.⁷² 23 Ağustos'ta saat 21.30'da 3'üncü ve 4'üncü Grup Komutanlıklarına gönderdiği yazıyla da verdiği Grup Emri ve durum hakkında bilgi veriyordu.⁷³

Selahattin Adil Bey, ordunun açık ve en nazik noktası olan sol kanadın ihatasına özellikle önem vermekteydi. Yunanların kuvvet ve vaziyetine nazaran emrindeki kuvvetlerle sol kanadın tutulması imkânını görememiş ve Mangal Dağı'na taarruz eden Yunan kuvvetlerinden başka, Grup sol kanadı karşısında iki Yunan tümeninin daha olduğunu tahmin ederek saat 21.30'da 1'inci Grubun hızlıca Katrancı'ya yaklaştırılmasını istemişti.⁷⁴

Saat 21.30'da süngü hücumuyla siperlerdeki Yunanları çıkarmak üzere taarruz eden Türk kıtaatı, Yunan kuvvetini işgal ettiği mevziden atamadı.

⁶⁹ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-8a.

⁷⁰ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 469.

⁷¹ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-1. İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-30, 103-30a.

⁷² İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-6a.

⁷³ İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-13, 1-13a.

⁷⁴ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-1a. İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-6a.

14'üncü Alay 1'inci Tabur Komutanı da bu muharebede yaralandı.⁷⁵ Selahattin Adil Bey, 23 Ağustos gece 24.00'te yazdığı raporla Mangal Dağı'ndaki 5'inci Tümeni yerinde tutabilmenin mümkün olmadığını, Tümenin sabaha kadar Yaprakbayır Deresi'nin gerisindeki sırtlara alınmasının zaruri görüldüğünü ve ihtiyat kuvvetine ihtiyacı olduğunu Batı Cephesi Komutanlığına bildirdi.⁷⁶

15'inci Tümen Komutanı da Yunanların Mangal Dağı'nın yarısını işgal etmiş olduğunu, bunun atılan aydınlatma tabancalarından anlaşıldığını 3'üncü Grup Komutanlığına bildiriyordu.⁷⁷

Selahattin Adil Bey, tahliye emrini vermesine sebep olan muharebeyi şu şekilde özetliyordu:

“Fırtına sebebiyle telefon muhaberesinin kesilmesi yüzünden 5'inci Tümenin muharebesine ve cephesindeki düşman kuvvetlerine dair esaslı bir malumat alınmamış ve harp raporları da yeterli izahatı ihtiva etmediğinden 5'inci Tümenin gerçek vaziyeti anlaşılammıştır. Her bir ihtimale karşı Kolordunun tek ihtiyatı olan 25'inci Alayın Mangal Dağı'na yaklaşması ve Tümenin⁷⁸ gerektiğinde bu Alaydan da istifade etmesi emir ve tebliğ edilmişti. Saat 22.00'de vaziyetin değiştiğini gösterecek belirtiler başladı. Cepheden gelen bazı yaralı ve yolunu şaşırıp kıtasından ayrılan efradın ifadeleri vaziyeti güvenli göstermiyordu. Saat 22.00'de cepheden gelen Tümen Erkân-ı Harbi 14'üncü Alayın çekildiğini ve vaziyetin tehlikeli bulunduğunu söylediler. Bunun üzerine 25'inci Alay ve Tümeden toplayabilecekleri kıtalar ile bir karşı taarruz yapılması ve asıl mevzinin geri alınması emir olundu. 4'üncü Tümen cephesinde gerçi düşmanla temas mevcut değilse de düşman tümenlerinin sola taşmış olması ve ertesi gün burada kesin bir muharebenin cereyan etmesi ihtimaline binaen kuvvet almak mümkün olmadığından Mangal Dağı'nın bir kısmını 40'ıncı Alayla işgal etmesini ve 5'inci Tümen cephesinin bu suretle daraltılması 4'üncü Tümene emredildi. Elinde başka ihtiyat da kalmadığından bu tedbirlerden başka da bir şey yapılamadı. Gece yarısı Tümen Komutanı bizzat nezdime gelerek izahatta bulundu. Vaziyetin lehimize olmadığını anladım. Mehmet Kenan Bey'in ifadesine göre Meclis Muhafız Taburu ve 15'inci Alayın kesin teşebbüsleri ve Tümen

⁷⁵ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-36.

⁷⁶ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-2a. İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-8. İSH; K.: 1288, G.: 1, B.:1-13a.

⁷⁷ İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-8.

⁷⁸ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-1a.

ihtiyatlarıyla yaptığı mükerrer karşı taarruzlara rağmen siperlerin geri alınmasının mümkün olamadığı ve yalnız en yüksek tepenin elimizde bulunduğu, kıtaların karışmış, zayıfın kısmen şehit ve yaralı olarak sevk ve idarenin icrasında imkânsızlık gördüğünü ve 15'inci Alaydan iki taburun henüz yeni gelerek ihtiyatta bulunduğunu ve fakat bunlarla karşı taarruzun tekrarından bir netice alınmadığını üzgün ve ümitsiz bir hâlde ifade ettiler. Hâlen elde bulunan ihtiyatlar ve 25'inci Alay kıtalarıyla bir kere daha karşı taarruzu tecrübe etmesi ve Mangal Dağı'nın muhafazasının mümkün olup olmadığının sualine karşı mümkün olamayacağını söyledi. Gerçekte Tümenin⁷⁹ genel durumunun hep bozuk bir hâlde ve gecenin bastırması sebebiyle dağılan efradı toplamak ve geceleyin karşı hücum yapmak mümkün değildi. Düşmanın taarruzunu sürdürmesi hâlinde Mangal Dağı kuzeyine tabiye edilmiş olan tüm topların terki zaruri idi. Bundan dolayı genel vaziyet yeni bir karar vermeyi gerektirmiş ve acilen 24 Ağustos 1921 gece saat 12.30'da verilen 197 numaralı Grup Emriyle cephenin tashihi emredilmişti.⁸⁰

Selahattin Adil Bey tarafından verilen 197 numaralı Grup Emri ile tümenlere Mangal Dağı kuzeyindeki sırtlar ile Yaprakbayır Köyü gerisinde müdafaa hattı kurulması emredilmişti. Sabaha karşı kıtalar yeni mevzilerinde müdafaya hazır bulunacaklardı ve 3'üncü Kafkas Tümeni Katrancı'da Grup ihtiyatı olarak kalacaktı. Selahattin Adil Bey Kaltaklı'da bulunacaktı.⁸¹

Selahattin Adil Bey'in Mangal Dağı'nın terk edilerek Yaprakbayır gerisine yavaş yavaş çekilme kararı verdiği sırada, cepheyi teftişe gelen Fevzi Paşa da bu durumu görmüştü.⁸² 24 Ağustos sabahı saat 7.45'te Selahattin Adil Bey, İsmet Paşa'ya sunduğu raporda; Mangal Dağı'nı savunmakla görevli 5'inci Tümenin Kokar istikametinden Yunan kuvvetlerinin icra ettiği taarruz neticesinde Grupça sevk edilen ihtiyatlara rağmen ertesi gün bile dağı muhafaza edemeyecek surette elden çıktığını, iki defa yapılan süngü karşı taarruzları sayesinde Mangal Dağı tepe hattının elde kaldığını bildirdi. Tepeköy istikametinde ilerleyen Yunan tümenlerinin de 4'üncü Tümen cephesine topçu ateş menziline girmiş olduklarından 2'nci Grup kıtalarını 24 Ağustos'taki Yunan taarruzuna karşı ezdirmemek için tümenlerin Türbe Tepe'den doğuya doğru Katrancı-Kaltaklı güneyinden sırtlara alınması emrini verdiğini belirtmişti. 3'üncü Kafkas Tümeninin Katrancı'ya gelerek 24 Ağustos'ta Grup ihtiyatına girse bile üç Yunan tümenine karşı zayıf

⁷⁹ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-2.

⁸⁰ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-2a.

⁸¹ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-3. İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-31.

⁸² Adil; s. 382.

kalması ihtimali yüksek olduğundan 1'inci Grubun bir an evvel Grubun sol kanadına sevkini istiyordu.⁸³

Ancak alınan Cephe emrinde; sadece 24'üncü Tümen ile 47'nci Alayın Büyükgökgöz'e gönderilmesi, 23'üncü Tümenin Haymana'da bırakılması gereği emredildiğinden, 1'inci Grubun 23'üncü Tümeni Yamak istikametinde 8 km kadar yürümüşken Haymana'ya geri getirilmişti. Grup Karargâhı da gece saat 23.30'da Kızılıkonu üzerinden Büyükgökgöz'e hareket etmişti. 24 Ağustos sabahı saat 4.30'da 24'üncü Tümen, saat 7.30'da ise 47'nci Alay ile Obüs Taburuyla Tayyare Bataryası Büyükgökgöz'e ulaşabilmişlerdi.⁸⁴

Bu sırada Mangal Dağı vaziyeti hakkında gördüklerine dair Fevzi Paşa'dan malumat bekleyeceğini belirten ve muharebede görülen müşkülât sebebiyle, düşman vaziyetinin tam olarak anlaşılacak kıtaların tertibatı sağlanıncaya kadar kendisinden doğrudan doğruya sevk ve idareyi üstlenmesini isteyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya cevap gecikmemişti.⁸⁵

Fevzi Paşa, 24 Ağustos saat 8.30'da verdiği malumatta; 23 Ağustos'taki muharebe sırasında yaklaşık saat 18.00'de bizzat Kirazoğlu civarında bulunduğunu, Yunanların Mangal Dağı'ndaki cepheye zayıf topçu ateşi icra etmekte olduğunu, Mollaoğlu Tepesi'nden çekilen ileri karakolların da düzenli olarak asıl muharebe hattına gelmekte olduklarını bildirdi. Gece yarısına kadar Yamak köyü civarından yaptığı tarassutta Mangal Dağı'ndaki kıtaların dağıtım hâkim noktasında bulduklarını hissetmişti. 24 Ağustos'ta henüz 2'nci Grupla irtibat tesis edilemediğini bildirerek bizzat tarassutta bulunmak üzere Mangal Dağı mıntikasına hareket edeceğini bildirdi. Fevzi Paşa, 24 Ağustos'ta Mangal Dağı'nda gördüklerine dair verdiği malumat şu bilgileri içeriyordu:

“Üçüncü Grubun sol kanadından itibaren doğuya doğru tam bir sükûnet vardır. Mangal Dağı'nda düşmanın münferit postaları ve Savatlı (Saatli) doğu ve kuzey sırtlarında nöbetçileri ile bir iki bölük süvarisinin dolaştığı görülmüştür. Mangal Dağı tarafımızdan 23 Ağustos (dün gece) gece yarısında tahliye edildiği hâlde düşman bugün saat 8.30'a kadar işgal etmemiş ve ancak bir tayyaresi mevki üzerinde dolaştıktan ve düşman topçusu tarafından yoklandıktan sonra zayıf bir surette tutulmuştur. İleri mevzi zannıyla dağa taarruz eden Yunan kuvvetinin gördüğü mukavemet karşısında dün gece geri çekildiğini tahmin ediyorum. Zaten dün gece düşmanın

⁸³ İSH; K.: 1374, G.: 102, B.: 102-6.

⁸⁴ İSH; K.: 1279, G.: 119, B.: 119-4. Çalışlar; s. 15.

⁸⁵ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-19.

aydınlatma işaretlerinin ve ordugâh ateşlerimizin vaziyetinden tepenin tarafımızdan muhafaza edildiğini arz etmiştim.”⁸⁶

Mangal Dağı mevzilerinin kaybının Türk cephesinin güney kanadını çok kritik duruma düşürdüğünden bahseden Yunan askerî tarih kitabı da Batı Cephesi Komutanı'nın Mangal Dağı'na çok önem verdiğiinden her ne şekilde olursa olsun bu mıntikanın işgalinin sürdürülmesini emrettiğini vurgulamıştır.⁸⁷

Yunan kaynağında, Mangal Dağı'nı savunmakla görevli 5'inci Türk Tümen Komutanı'nın emri altında bulunduğu 2'nci Grup ile anlaşarak 23 Ağustos gecesi dağın kuzeyine çekildiği ifade edilmektedir. 24 Ağustos sabahı 1'inci Yunan Tümeni tarafından Mangal Dağı'nın işgali tamamlanmıştı. Yapılan muharebede Tümen zayıtı 1 subay, 17 er ölü, 12 subay ve 209 erin de yaralı olduğu kaydedilmektedir.⁸⁸ Selahattin Adil Bey hatıratında, 24 Ağustos sabah saat 10.00'da Mangal Dağı'nın Yunanlar tarafından işgal edildiğini belirtmektedir.⁸⁹

24 Ağustos sabah saat 5.30'da verilen 26 numaralı Cephe Emri'nde verilen direktiflerden, Sakarya Meydan Muharebesi'nin daha yeni başladığını anlamaktayız. Bu emre göre; 24 Ağustos'ta Yunan kıtalarının Mangal Dağı ve doğusundan kuşatmaya teşebbüs ederek genel taarruza geçmesi beklenmeliydi. 12 ve 4'üncü Gruplar karşısında Yunan kıtalarının gösteri taarruzu yapmaları muhtemeldi. Ordu daha önce tayin edilmiş olan hattı müdafaa edecekti. Gruplar hiçbir emir almaksızın kendiliklerinden diğerlerine yardım etmeye mecburdular. Bunun için telefonda başka irtibat subayı ve atlılar gibi birçok vasıttan istifade olunarak diğer kıtalardan haberdar olunmalıydı. 12 ve 4'üncü Gruplar ellerinde mühim ihtiyat kuvvetleri bulundurmalıydılar. Kesin taarruza maruz olan 3 ve 2'nci Gruplar seri karşı taarruzlarla vaziyete hâkim olmaya önem vermeli ve Mangal Dağı'nı mutlaka muhafaza etmeliydi. 1'inci Grup Mangal Dağı doğusundan yapılacak kuşatmaya karşı 2'nci Grubun yan ve gerilerini muhafaza için kendiliğinden faaliyete geçecekti. 23'üncü Tümen saat 10.00'da Haymana'dan hareketle Yamak köyüne varacak, muharebe meydanına kendiliğinden keşif kollarını sürecek ve 2'nci ve 1'inci Gruplarla irtibat kuracaktı. Tümen Yamak'ta ordu ihtiyatıydı. 57'nci Tümen de saat 10.00'da Soğulca'dan hareketle Yamak köyüne varacak ve ordu ihtiyatı olmak üzere orada kalacaktı. Ordu ile irtibat müşkül olduğu zaman 2'nci Grup Komutanı'nın emri yerine getirilecekti. 23'üncü ve 57'nci Tümenler öğleden sonra 14.00'e kadar Yamak köyüne

⁸⁶ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-20.

⁸⁷ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 471.

⁸⁸ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 471. Ayrıca bu muharebede verilen Yunan zayıtı için bk. Sarıhan; s. 3.

⁸⁹ Adil; s. 383.

varmış olacaktı. 1'inci Piyade Tümeni Polatlı'da toplanacaktı.⁹⁰ Bu tarihten itibaren Mangal Dağı, doğusundan yapılacak kuşatmaya karşı Türk müdafaa hattının sol kanadının yumuşak karnı olmaya devam etmiş ancak bir türlü Yunanlardan geri alınamamıştı.

3. Mangal Dağı'nın Düşmesinin Soruşturulması

Mangal Dağı'nın düşmesinin hemen akabinde, vakanın nasıl cereyan ettiğine dair açıklama bekleyen ve sorumluların tespit edilmesini isteyen üst makamlar ardı ardına emirler veriyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 2'nci Grup Komutanlığına 24 Ağustos saat 12.50'de yazdığı yazı ile Mangal Dağı'nın terk edilmesine neyin sebep olduğunu, hangi komutanların sorumlu olduğunu sormaktaydı.⁹¹

Aynı gün 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey muharebenin cereyanı sırasındaki olaylar dışında; Mollatepe'de Türk ileri karakollarının bulunması sebebiyle Mangal Dağı'na 23 Ağustos'ta ciddi bir taarruz ihtimalini zayıf bulduğunu, kesin muharebeyi 24 Ağustos'ta beklediğini, 4'üncü Tümenin mevzisini tespit etmek üzere sol kanatta olduğunu, muharebenin başlaması üzerine Meclis Muhafız Taburunu 5'inci Tümen emrine verdiği gibi 15'inci Alayın da tamamen Tümenin elinde bir ihtiyat olmasını sağladığını ve gün batımından sonra Mangal Dağı gerisine gelen ve Grubun tek ihtiyatı olan 25'inci Alayı da gerekli görüldüğü takdirde getirebileceğini Tümene bildirdiğini belirtmekteydi. Selahattin Adil Bey ilk verdiği bilgilerde; muharebenin sükûnet bulması üzerine yanına gelen⁹² 5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey'in değerlendirmeleri ışığında karar verdiğini belirtmekte ve Grubun elinde Mangal Dağı'na yeni bir mukavemet

⁹⁰ İSH; K.: 1148, G.: 2, B.: 2-13:14. İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-15. İSH; K.: 1317, G.: 67, B.: 67-19:20. İSH; K.: 1305, G.: 65, B.: 65-12, 65-12a.

⁹¹ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-4. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 2'nci Grup Komutanlığına gönderdiği 24 Ağustos 1921 tarihli diğer bir yazı da aynı bilgileri içermekte olup sadece "Vazife-i nâmûs ifâ etmeyen kıtaâta cürümlerini bağışlamak doğru değildir." ibaresinin sonu "haddimiz değildir" olarak geçmektedir. Saat ise 11.45 olarak verilmiştir. Bk. İSH, K.: 1374, G.: 102, B.: 102-4.

⁹² Selahattin Adil Bey ilk verdiği raporda 5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey'in 23 Ağustos saat 21.00 sıralarında yanına geldiğini belirtse de sonraki yazışmalarda Mehmet Kenan Bey'in gece yarısı geldiğini ifade etmektedir. Mehmet Kenan Bey'in raporu da görüşmenin gece yarısına doğru olduğunu doğrulamaktadır. Günümüzde çok anlamlı olmasa da muharebenin yaşandığı dönemde subayların kendi saatleri ve haberleşme merkezleri ile birlikler arasında saat farklılıkları da olabilmekteydi. 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa, muharebe devam ederken 5 Eylül 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı bir yazı ile bu saat farklılığına değinmiş ve "3 Eylül 1921 sabahı Batı Cephesi Karargâhındaki nöbetçi subayından ayarlanan saatle şimdi nöbetçi subayı olan Lütfi Efendi'nin saati arasında kırk dakika fark vardır. Belirli bir saate göre her gün saatlerimizin ayar edilmesi hususunun temin buyurulması" ifadesiyle standart bir saat uygulamasına gidilmesini istemiştir. Bk. İSH; K.: 1288, G.: 2, B.: 2-29. Mehmet Kenan Bey'in görüşmeye geldiği saat konusundaki farklılığın ya yukarıda belirtildiği şekilde bir saat farklılığından ya da Selahattin Adil Bey'in yanlış hatırlamasından kaynaklanabileceği kıymetlendirilmektedir. Başka bir ihtimal de Selahattin Adil Bey'in "Saat 21.00'de piyade muharebesi bir derece sükûnet bulunduğu zaman 5'inci Tümen Komutanı gözetleme mahallinden yanına geldi." şeklindeki ifadesiyle bu görüşmenin saat 21.00'den sonra gece yarısı gerçekleştiğini kastetmiş olabileceğidir.

sağlayacak taze kuvvet bulunmaması, 4'üncü Tümen cephesine yerleştirilmiş tüm topların kaybedilmemesi ve geride bir mevzide tutunamayacak derecede bir geri çekilmeye mecbur olunmaması için Mangal Dağı'nın tahliyesine karar verdiğini ifade etmekteydi. 5'inci Tümenin siperlerini geri almak için iki defa süngü hücumu yapmış ve cephesine çarpan düşman tümenini hırpalamış olduğuna emin olan Selahattin Adil Bey sorumlu tutulacak kimseyi göremiyordu. Ancak bu konuda Tümeden yeni malumat talep etmekteydi.⁹³

24 Ağustos 1921'de Selahattin Adil Bey'in 5'inci Tümen Komutanı'ndan malumat talep ettiği yazıda; "Mangal Dağı'nın terkine sebep olan muharebe hakkında izahat verilmesi ve 24'üncü Alayın cephesinde hiçbir olay cereyan etmediği hâlde bu Alaydan bazı kıtaların ve makineli tüfek bölüğünün kendiliklerinden çekilmesi sebebinin süratle bildirilmesini" rica etmekteydi."⁹⁴ Mehmet Kenan Bey 2'nci Grup Komutanı'na muharebenin nasıl cereyan ettiğini bir kez de yazılı olarak ifade etti."⁹⁵ Mangal Dağı gibi önemli bir mevzinin muharebenin ilk saatlerinde elden çıkması Türk ordusunda psikolojik bir çöküntü yaratmıştı ve tahminler üzerinden değerlendirme yapılmaktaydı.

İsmet Paşa, 24 Ağustos saat 18.00'de Selahattin Adil Bey'e gönderdiği yazı ile Mangal Dağı muhafazasında yeterli gayret ve sebat göstermediği tahmin olunan 5'inci Tümen Komutanı Kurmay Yarbey Mehmet Kenan Bey'in Divanharbe verilmek üzere işinden el çektirildiğini ve 5'inci Tümen komutasının derhal vekâletle münasip ve en kıdemli kıta komutanına verileceğini bildiriyordu. Emir tüm orduya tamim edilmişti.⁹⁶ Bu emre ek olarak daha sağlıklı değerlendirmeyi içeren bir emir daha yayımlandı. Emirde, Mangal Dağı'nın sukutu olayının emirle vuku bulduğunun anlaşılması sebebiyle Tümen Komutanı Kurmay Yarbey Mehmet Kenan Bey'in yeterli derecede sebat ve gayret göstermemiş olması tahmininin düşünülmemeyeceği ifade edilmekteydi.⁹⁷ Mehmet Kenan Bey kısa süreli olmak üzere, geçici olarak tümen komutanlığından uzaklaştırılmış ancak yapılan hatadan dönülmüştü.⁹⁸ Mangal Dağı'nın düşmesi sonrası disiplini sağlamak ve ordudan emir almadan çekilebilecek diğer kıtaatın uyarılması amacıyla hızlı bir tepki gösterilmişti. Daha sağlıklı değerlendirmelerin zamana bağlı olarak yazışmalarda kendini bulduğu belirtilebilir.

Ancak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mangal Dağı'nın Yunan kuvvetlerince ele geçirilmesinin araştırılmasını istiyordu. Grup

⁹³ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-4a-5. İSH; K.: 1374, G.: 102, B.: 102-12:14,102-12a, 102-13a. İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-5.

⁹⁴ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-5.

⁹⁵ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-1a.

⁹⁶ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-5a. İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-2. İSH; K.: 1293, G.: 87, B.: 87-34.

⁹⁷ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-3.

⁹⁸ Müderrisioğlu; s. 105.

komutanlıklarına 24 Ağustos'ta verdiği emirde, Sakarya Meydan Muharebesi'nin daha ilk günlerinde vuku bulan bu başarısızlığın sorumluları hakkında tahkikat açılmasını emretmekteydi. Başkomutan, sonraki günlerde cereyan edecek muharebelerdeki zafiyetin önünü almak ve kıtalardan ihmal edilemez bir mecburiyet olarak gördüğü vazifelerini üstün bir gayretle icra etmelerini sağlamak istiyordu. Verdiği emirde:

“5’inci Tümenin Mangal Dağı’ndaki mevzileri muhafaza edemediği istihbar olundu. Bu hadiseyi acemilik saymakla beraber sorumlular hakkında tahkikat icrasını emrettim. 5’inci Tümenin bütün subay ve erlerinden yıldırım gibi düşman üzerine atılmak ve onu mahvetmek suretiyle şan ve şeref kazanmalarını talep ederim. Ordumuz her yerde taarruz ve müdafaaları ile düşmana üstün olduğunu ispat etmektedir. Hazırlıklarımız tamam ve mükemmeldir. Düşmanın Anadolu içlerinde yok olacağı muhakkak olan bugünlerde kıtalarımızın azami fedakârlık ve gayret göstermeleri hem ihmal edilemez bir mecburiyet hem de vazife-i diyanet ve hamiyettir. Hata eden kim olursa olsun derhâl kanuna çarptırılmak için tereddüt edilmeyecektir. Bu emir 5’inci Tümenin bütün er ve subayları toplanarak okunacak ve tebliğ olunacaktır.”⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi’nde cereyan eden bu ilk başarısızlık karşısındaki bu emriyle, sonraki günlerde buna benzer olayların da aynı şiddetle cezalandırılacağını bildirmiş oluyordu.¹⁰⁰ Bu konuda Yunan askerî tarih kitabında, Mangal Dağı’nın düşmesi üzerine tahkikat açılmasının emredildiği bilgisine yer verilmiştir.¹⁰¹

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği 26 Ağustos 1921 tarihli Rapor’da; Selahattin Adil Bey’in Mehmet Kenan Bey’e olan itimadının tam olduğu ve Mangal Dağı’nda Mehmet Kenan Bey’in düşüncelerini onayladığı belirtiliyordu. Selahattin Adil Bey hakkındaki kararın muharebenin sonuna bırakılması ve kritik görevlerde dikkatli olunması gerektiğini arz ediyordu.¹⁰²

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın tahkikat açılması hakkındaki emrinden sonra Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken en alttan en üste tüm sorumlu makamlar, açılan tahkikat gereğince maruzatlarını bildirerek

⁹⁹ İSH; K.: 1374, G.: 102, B.: 102-1. İSH; K.: 1317, G.: 67, B.: 67-22. İSH; K.: 1288, G.: 1, B.: 1-26. İsmet İnönü; *Hatıralar 1. Kitap*, Yay. haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 262. Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 131, Yıl: 2013, Belge No.: 29, s. 152-153.

¹⁰⁰ Kinross; s. 424.

¹⁰¹ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 471.

¹⁰² İSH; K.: 1148, G.: 3, B.: 3-4:5.

Mangal Dağı'nın terkine sebep olan olayları açıklığı ile izah eden muharebe takrirlerini sunmuşlardı.

Mangal Dağı'nda görevli 14'üncü Alay Komutanı 5 Eylül 1921'de,¹⁰³ 5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey 8 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya¹⁰⁴ ve 15 Eylül 1921'de de İsmet Paşa'ya¹⁰⁵ sundukları takrirlerle muharebeyi ayrıntısıyla saati saatine anlatmış ve kendi sorumluluk bölgeleri ve kıtaları hakkında da bilgiler vermişlerdir.

Mehmet Kenan Bey'in hem İsmet Paşa'ya hem de Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu takrirlerde, muharebenin ayrıntıları dışında belirttiği önemli hususlar şunlardı:

“Grup Komutanı tarafından ihtiyat olarak Tümen emrine verilen Meclis Muhafız Taburu, akşam saat 20.30'da emrime girebilmiş ve 4'üncü Tümenin Yayvantepe'deki kıtalarını değiştirmesi de ancak gece yarısına kadar gerçekleşmişti. 15'inci Alay 1'inci Taburu emrime, muharebenin durmasından sonra yani 24 Ağustos gece saat 01.00'de girebilmişti. Saat 2.00'de, Türbetepe'den yanıma gelen 25'inci Alay Komutanı ise Alayının 1 saat uzakta olduğunu bildirmişti. Bir gün öncesinde verdiğim raporda Mangal Dağı'nda muharebe başladıktan sonra Türbetepe'den getirtilecek ihtiyatların vaktinde yetişemeyeceklerini arz etmiştim.

Mevzilere giren Yunan kıtalarının fazlalığı ile dağın tepe noktasını muhafaza eden kuvvetler arasında 300 metre mesafe vardı. 25'inci Alaydan başka daha bir alay verilebiliyorsa tekrar karşı taarruza geçerek Yunanları mevzilerden çıkarmaya çalışacağımı buna muvaffak olunursa Mangal Dağı'nın muhafazasının mümkün olduğunu dile getirdim. Muharebe sırasındaki olayları gördüğüm gibi aktardım. 5'inci Tümeni takviye etmek, mevcut kuvvetle müdafaada bulunulmasını emir etmek ya da tahliye emri vermek üst komutana aittir.”¹⁰⁶

Mehmet Kenan Bey; 23 Ağustos'ta Grup Komutanı'nın, 4'üncü Tümenin mevzi ve tahkimat işiyle uğraştığını, Grup Komutanı'nın vereceği raporların, muharebeyi fiilen idare eden komutanın yani kendisinin malumatına dayalı olabileceğini de vurgulamıştı.¹⁰⁷ Ayrıca Tümenin elindeki

¹⁰³ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-35a-103-36.

¹⁰⁴ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-13, 103-13a, 103-23, 103-23a, 103-28, 103-28a, 103-29, 103-29a, 103-32, 103-32a, 103-33, 103-33a, 103-34.

¹⁰⁵ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-8:11; 103-8a, 103-9a, 103-10a, 103-11a.

¹⁰⁶ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-9, 103-9a.

¹⁰⁷ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-10.

1.800 tüfekli askerden bir kısmının acemi olması sebebiyle fırtına ve gecenin karanlığından istifade eden bu askerlerden bazılarının geriye çekildiğini ifade etmişti.¹⁰⁸

5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey, esaslı bir inceleme yapılmadan Mangal Dağı'nda yeterli sebat ve gayret göstermediğine dair eleştirilere karşı kendisini savunmaktaydı.¹⁰⁹ Mehmet Kenan Bey, Sakarya Meydan Muharebesi ve daha önceki görevlere de değinerek kendisi hakkında yapılan muamelenin düzeltilmesini istiyordu.¹¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Eylül 1921 saat 01.45'te Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği Emir, Başkomutan'ın 5'inci Tümen Komutanı'nın ifadelerini incelediğini ortaya koymaktadır. Başkomutan, dağın tepe noktasının elde tutulurken ve Yunanlar durdurulmuşken, elde yeterli derecede ihtiyat kuvveti bulunurken ve Yunanların yeni bir taarruzu yokken, neden ertesi günkü Yunan taarruzundan korkularak geri çekilme emrinin verildiğini sormaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa, 25'inci Alaydan başka daha bir alay verildiği takdirde karşı taarruzla Yunanların tart edileceğini verilen ifadede görmüştü. Bu ifadenin, Mangal Dağı'nın düşünüldüğü gibi uygunsuz bir durumda olmadığına bir delil teşkil ettiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, mesuliyetleri olanlar hakkında zaman kaybetmeksizin kanuni işlemin yapılmasını ve neticenin bildirilmesini istemekteydi.¹¹¹

Böylece Selahattin Adil Bey'den de izahat talep edilerek¹¹² meselenin tetkiki için mütehassıs heyet teşkiline karar verilmişti.¹¹³ Verilen emir üzerine harekete geçen İsmet Paşa 21 Eylül 1921 tarihinde Selahattin Adil Bey'e bir yazı gönderdi. Yazıda 5'inci Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan Bey'in ifadesini aktarmakta ve Mehmet Kenan Bey'in mesuliyet derecesi hakkında vicdani görüşlerini açıkça bildirmesini istemekteydi.¹¹⁴

Selahattin Adil Bey 22 Eylül¹¹⁵ 1921 tarihinde İsmet Paşa'ya hemen cevap vererek durumu özetle şu şekilde izah etmiştir:

¹⁰⁸ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-32.

¹⁰⁹ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-8.

¹¹⁰ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-10, 103-10a, 103-11, 103-11a.

¹¹¹ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-37.

¹¹² İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-38.

¹¹³ İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-40.

¹¹⁴ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-5a:6.

¹¹⁵ Selahattin Adil Bey'in izahatını içeren raporunda verilen 22 Ağustos 1921 tarihinin sehven verildiği düşünülmektedir. Nitekim muharebeye ait cevap yazısını merbut krokiye göre anlatmış ve bu krokinin tarihinde "22 Eylül 1921 tarihinde Batı Cephesi'ne yazılan cevabî yazıya merbuttur." ibaresi bulunmaktadır. Kroki için bk. İSH; K.: 1374, G.: 103, B.: 103-45.

“Muharebe sırasında bütün kıta komutanlarının harekâtı kendi müşahedatına ve aldıkları yazılı ve şifahî raporlara, icabında bizzat yapacakları veya yaptıracakları tetkiklere göre idare ettikleri ve düşmanın ve kendi kıtalarının vaziyetlerine göre emir verecekleri bilinmektedir. Yaklaşık olarak saat 01.00'den itibaren vaziyetin değiştiğini gösterecek belirtiler başladı. Cepheden gelen bazı yaralıların ifadeleri, yolunu şaşırان, kıtalarından ayrılan düşmanın siperlerini işgal ettiğini kıta komutanlarının şehit, yaralı olduğunu, bozulduklarını söyleyen efrat gitgide çoğalıyordu. 24'üncü Alay gerisindeki bataryadan gelen ve bir subay olması muhtemel olan biri de cephelerinde piyade kalmadığını ve emir almadıkları için nasıl hareket edeceklerini soruyorlardı. Tabi ki yerlerinde kalacakları emir edildi. Mangal Dağı üzerinden düşman aydınlatma fişekleri de görülüyordu. Akşam saat 21.00'den sabah saat 10.00'a kadar yanımda kalan İshak Avni Bey, 14'üncü Alayın çekildiğini söylemiş ve vaziyetin ıslahından emin bir şekilde görünmüştü.

5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey'den aldığım rapor vaziyet hakkında lehimize bir fikir vermiyordu. Kurmay Başkanı ve diğer bir kısım karargâh subayının önünde gerek muhafız taburları ve gerek 15'inci Alayın yetişen ihtiyatlarla yaptığı mükerrer mukabil taarruzlara rağmen siperlerin geri alınmasının mümkün olamadığı ve yalnız tahkim edilmemiş kayalıklardan ibaret olan tepenin elimizde bulunduğunu, kıtaların karışmış, subayların kısmen şehit ve yaralı olarak sevk ve idarenin tam anlamıyla icrasının imkânsız olduğunu ve 15'inci Alayın iki taburunun henüz yeni gelerek ihtiyatta bulunduğunu fakat bunlarla karşı taarruzun tekrarından bir netice alınmadığını üzgün ve ümitsiz bir hâlde ifade etti. 3'üncü Tümenin ve müteakiben Birinci Grup tümenlerinin gelmekte olduğunu tekrar ettim. Düşmanın fırtınayı müteakip Mangal Dağı cephe ve kanatlarından ilerleyen kuvvetinin iki tümendenden fazla olduğunu bizzat tarassut ettiğini ve bu gece kalsa dahi bazı mahallerde zirveye 200 metreye kadar yaklaşmış olan üstün düşmanın taarruzuna mukabele ve müdafaa imkânsızlığını teyit ve tekit etti. Açıklama istemedeki amacım daha ziyade kendisini teşvik ve cesaretlendirmek içindi. Genel vaziyet ve Mehmet Kenan Bey'in tekidine karşı yeni karar vermek mecburiyetinde idim. Kurmay Başkanı'mla konuşarak 24 Ağustos gece saat 12.30'da 197 numaralı Grup Emri'ni verdim.

Mehmet Kenan Bey'i de kendimle hemfikir zannediyor ve Tümenin hâline düşmanın vaziyet ve kuvvetine nazaran Mangal

Dağı'nı müdafaa edemeyeceği kanaatinde olduğunu biliyordum. Bu sebeple mevcutları zayıf tümeniyle elden geleni yapmış ve muvaffak olamamış olduğunu kabul ederek kendisini mesul saymıyorum. 5'inci Tümen 24 Ağustos 1921 sabahı üstün bir düşman taarruzuna muvaffakiyetle mukabele edecek hâlde değildi. 23 Ağustos gece yarısı bana izahat veren Mehmet Kenan Bey, 24 Ağustos'ta ancak öğle vakti cepheye sokulabilecek 3'üncü Tümenin gelişine kadar muharebeyi Mangal Dağı'nda idame edemezdi. Başka türlü izzet-i nefsinin pek güzel tanıyan, gerek şahsına gerek Tümenine büyük bir itimat besleyen ve Mangal Dağı'nın müdafaasına memur olduğunu bilen Mehmet Kenan Bey'in 197 numaralı Grup Emri'nin birinci maddesi karşısında sükût edemezdi. Vaziyet ve kanaatimi kâfi derecede arz ettim. Hüküm ve karar zat-ı devletlerine aittir."¹¹⁶

Selahattin Adil Bey hatıratında, kendileri hakkında yapılan soruşturmaya cevap olarak Mehmet Kenan Bey'i komuta ve yönetim noksanından dolayı sorumlu tutmayı doğru bulmadığını ve durumu açıklayarak geri çekilme emrinin kendisi tarafından verilmiş olduğunu bildirmek suretiyle meselenin kapandığını ifade etmiştir. Mehmet Kenan Bey'in ne bilgi ne de kişisel teşebbüs ve enerji açısından harcanacak bir komutan olmadığını sonradan göstermiş olduğunu ifade eden Selahattin Adil Bey,¹¹⁷ muharebe boyunca görevine devam etmiştir.

Mangal Dağı muharebesi sırasında Grup Komutanı tarafından ihtiyatta bırakılan Muhafız Tabur Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'nin 13 Kasım 1968 tarihli Milliyet gazetesinde yayımlanmış olan hatıralarında¹¹⁸ da bu konuya değinilmiştir. Ancak Selahattin Adil Bey'in hayatını aktaran eser ile Tekçe'nin yayımlanan bu hatıraları arasında bazı çelişkiler de bulunmaktadır.¹¹⁹ Selahattin Adil Bey Sakarya Zaferi sonrası diğer grup komutanlarından biraz gecikmeli olarak 20 Ekim 1921'de generalliğe yükseltilmiştir.¹²⁰ Teşkil edilen heyetin aldığı karara ilişkin belge ve bilgi tespit edilememiştir. Ancak konu muharebe boyunca sürüncemede bırakılmıştır.

Başkomutan'ın Yunanların mağlubiyetinin kesinleştiği ve cephe muharebe temasının kesilerek 13 Eylül 1921 sabahından itibaren batıya doğru ricat ettiğini Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildiren emirde, Batı Cephesi yeniden tertip edilerek üçer tümenlik dört kolordu teşkil edilecekti. İşte bu

¹¹⁶ İSH; K.: 1283, G.: 103, B.: 103-6:8 ve arkaları.

¹¹⁷ Adil; s. 383.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Tekçe; *Milliyet Gazetesi*, 13 Kasım 1968.

¹¹⁹ Adil; s. 383.

¹²⁰ age.; s. 390.

emirde 5'inci Tümen lağvolunuyordu.¹²¹ 13 Eylül 1921 tarihli başka bir emirle, yeni teşkil edilecek kolordulara yapılan tayinler belirlenmiş ve 2'nci Kolordu Komutanlığına 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey'in tayini uygun bulunmuştu.¹²²

4. Mangal Dağı'nın Geri Alınması

Yunan kuvvetleri Türk cephesini yarabilmek ve Ankara'ya ulaşabilmek için tüm yolları denemiş, taarruz gücü yavaş yavaş Türk savunma hattında erimişti. Artık muharebede roller değişmişti ve 9 Eylül 1921'de ordunun 10 Eylül'de genel taarruza geçeceği bildirildi. Bu cephe emrinde, 5'inci Gruba da Katrancı güneyinden hareketle düşmanın ricat hattına tesir edecek şekilde kuzeye doğru hareketle taarruz etmesi emredildi.¹²³ Ayrıca 5'inci Grubun 10 Eylül günü Mangal Dağı civarına hâkim olmak üzere 9 Eylül'den itibaren tümenlerini toplayarak hareket ederek mesafe katetmesi isteniyordu.¹²⁴

Bunun üzerine 5'inci Süvari Grup Komutanı Fahrettin Paşa tarafından 9 Eylül günü 34 numaralı Emir verildi. Bu Emir'de, kesin bir netice elde etmek amacıyla Mürettep Kolordunun Yunanların sol kanadına taarruz edeceği, aynı zamanda Katrancı Vadisi batı mıntikasında toplanacak olan dört tümenli bir grubun da Yamak-Bahçecik-Dikilitaş-Tanburoğlu istikametinde taarruz edeceği bilgisine yer verilmişti. 5'inci Süvari Grubunun da Eskikişla mıntikasını işgal ve muhafaza ederek Katrancı Vadisi doğusundaki Yunan kıtalarının ricat hatlarını kesmesi isteniyordu. Bu amaçla 3'üncü Süvari Tümeni Yunanlara hissettirmeden 9 Eylül akşamı güneşin batmasını müteakip Çeltik-Sebilibala üzerinden Kerpiç'e hareket edecek ve biraz istirahatten sonra 10 Eylül 1921 öğleden evvel Mangal Dağı'nı geri alacaktı. 14'üncü Süvari Tümeni de 9 Eylül 1921 saat 22.00'de Gölbek'den hareketle Çeltik-Sebilisüfla üzerinden Burunsuzşerefli'ye gidecek, 10 Eylül öğleden evvel Sinanlı Tepelerinde içtima edecek ve 3'üncü Süvari Tümeniyle irtibat tesis ederek bu Tümenin sağ kanadını temin edecekti.¹²⁵

14'üncü Süvari Tümeni bu emri aldıktan sonra 10 Eylül 1921'de saat 09.00'da Burunsuz'a ulaşarak istirahate geçti. Ardından bağlı birliklerine saat 10.50'de emir verdi. Bu emre göre; Tümen saat 11.15'te Kerpiç'e hareket edecekti. 3'üncü Alay Sinanlı-Çeltik, 45'inci Alay ise Cihanşah-Mangal Dağı istikametine birer keşif kolu sürerek Tümenin Kerpiç civarına ulaşmasına kadar bu mevkide Yunanların olup olmadığını tahkik ederek malumat vereceklerdi. 54'üncü Alayın keşif kolu aynı zamanda Mangal Dağı'nı işgal

¹²¹ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; S 131, Yıl: 2013, Belge No.: 60-61, s. 278-281.

¹²² age.; Belge No.: 62, s. 285-286.

¹²³ İSH; K.: 1288, G.: 2, B.: 2-45.

¹²⁴ İSH; K.: 1288, G.: 2, B.: 2-46.

¹²⁵ İSH; K.: 1429, G.: 78, B.: 78-10a.

edecek ve 3'üncü Süvari Tümeniyle irtibat tesis ederek bu Tümenin harekâtından Alayımı sık sık haberdar edecekti.¹²⁶

Sonuç olarak 5'inci Süvari Grubu kısa bir hazırlık yaptıktan sonra 3'üncü ve 14'üncü Süvari Tümenleriyle yürüyüşe başladı. Cephenin doğu kanadından ilk önce 15 km kadar güneye, sonra güneybatıya yönelerek 25-30 km'lik bir yarım yay çizecek şekilde ilerledi. 3'üncü Süvari Tümeni kuzeye yönelerek Mangal Dağı'na doğru ilerlemişti. Öğle vaktini biraz geçerken Mangal Dağı'na ulaştı ve burasını geri aldı.¹²⁷

Bu arada 10 Eylül 1921 sabahı tüm cepheye Yunan mevzilerine karşı başlayan genel taarruz başarıyla neticelenerek Yunanların sol kanadındaki hâkim mevziler işgal edildi.¹²⁸ 5'inci Süvari Grubunun verdiği emirde, bu taarruzun kısmen Türk ordusuna müsait cereyan ettiği, Yunan mevzilerinin ele geçirilerek siperlerine 50 metre yaklaşıldığı bilgisi veriliyordu. Bu emirde 3'üncü Tümenin Mangal Dağı'nı elinde bulundurması istenmekteydi. Aynı zamanda Grubun Mangal Dağı ile Kerpiç arasında bir telefon hattı uzatması ve Yağcı'da bir rapor merkezi açması da istenenler arasındaydı.¹²⁹

Böylece İsmet Paşa tarafından 10 Eylül'de 5'inci Süvari Grubuna Mangal Dağı'nı işgal etmesi emrinin verilmesinden sonra Türk karşı hücumu tüm cepheye yayılmış, Türk sol kanadı karşısındaki Yunan kıtaları çekilmeye başlamışlardı.¹³⁰

Sakarya Savaşı'nın daha ilk günü Yunanların eline geçen ve karşı taarruzlara rağmen bir türlü geri alınamayan Mangal Dağı, çarpışmasız bir şekilde geri alınmıştı. Ankara'yı almaktan vazgeçmek zorunda kalan ve geri çekilmeyi düşünen Yunan ordusu, Mangal Dağı'nı kendiliklerinden bırakmışlardı.¹³¹

Sonuç ve Değerlendirme

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili olarak en çok tartışılan konulardan biri de muharebenin hemen başında Mangal Dağı'nın elden çıkmasıdır. İlk etapta Türk savunma hattının merkezinden bir yarma teşebbüsü beklenmesi sebebiyle daha sol kanatta yer alan Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattına alınması, Yunan ordusunun harekâtına göre kararlaştırılacak bir konu olarak görülmüştü. Mangal Dağı'nın asıl muharebe hattına alınmasına geç karar verilmesinden dolayı istenilen mevziler

¹²⁶ İSH; K.: 1429, G.: 78, B.: 78-11a.

¹²⁷ Müderrisoğlu; s. 263.

¹²⁸ İSH; K.: 1214, G.: 103, B.: 103-11.

¹²⁹ İSH; K.: 1429, G.: 78, B.: 78-11a.

¹³⁰ Bilal N. Şimşir; *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, (1. bs.), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 230.

¹³¹ Müderrisoğlu; s. 263.

oluşturulamamış ve diz siperleri ile savunma yapmak zorunda kalınmıştı. Arazinin taşlık oluşu mevzi yapımını ayrıca zorlaştırmıştı.

5'inci Tümen Komutanı Mehmet Kenan Bey'in muharebe öncesi yaptığı, Yunanların Mangal Dağı'na yapacakları taarruza takviye gerekmesi hâlinde ihtiyat kuvvetlerinin yetişmesinin zor olduğu değerlendirilmesi de doğru çıkmıştı. 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey Mangal Dağı'nı savunmak amacıyla takviye kuvvetler gönderse de muharebenin bitimini müteakip kuvvetlerin yetişebildiği görülmektedir. Daha geniş bir bakış açısı ile konuya bakılacak olursa Yunanların yoğun kuvvetlerle Türk sol kanadına gerçekleştirdiği taarruzda alınan geri çekilme kararı ile mevcut kuvvetler ezdirilmemiş, 3'üncü Kafkas Tümeni ve 1'inci Grubun cepheye yetişmesiyle denge sağlanabilmiştir.

Türbe Tepe ve Mangal Dağı arasındaki mesafenin uzaklığı, Yunan ordusunun üstün güçlerle Mangal Dağı'na taarruz etmesi ve takviye gelen Yunan kuvvetlerinin kuşatma yapabilecek nitelikte olması Mangal Dağı'nın terk edilmesinin en önemli sebepleri idi. Mevzide bulunan topların kaybedilmesi riski de bir başka önemli konuydu. Sis ve yağmurun etkisinin dışında, fırtınayı arkasına alan Yunan kuvvetleri, dağı savunan Türk kuvvetlerine göre daha avantajlı bir durumdaydı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine, muharebenin ilk gününde önemli bir nokta olan Mangal Dağı'nın kaybedilmesiyle ilgili başlatılan soruşturmada, 2'nci Grup, 5'inci Tümen ve 14'üncü Alay komutanlarının ifadeleri Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken alınmıştı. Ancak verilecek karar muharebenin bitimine bırakılmıştı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Mangal Dağı'nın kaybedilmesi konusuna atfettiği önemin birçok sebepleri olabilirdi. Zira onun amacının ordu içerisindeki disiplini sağlamak, bütün komutanların gerektiğinde cezalandırılabilceğini göstermek, benzer durumlarla karşılaşan komutanların aklından geri çekilme fikrini silmek ve *"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatanışın kanyla ıslanmadıkça terk olunamaz."* prensibiyle ortaya koyduğu yeni askerî stratejisinin uygulanmasını sağlayabilmek olduğu değerlendirilmektedir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen başında Mangal Dağı'ndan çekilen birlikler ile bunları sevk ve idare eden komutanlar ellerinden geleni yapmışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi boyunca verilen mücadele de bize bu sonucu vermektedir. 2'nci Grup Komutanı Selahattin Adil Bey, Mangal Dağı'ndan çekilme kararını astlarının verdiği bilgiler dâhilinde olsa da tüm sorumluluğu üzerine alarak kararın askerî bir gereklilik olduğuna vurgu yapmış ve kimsenin sorumluluğu olmadığını belirtmiştir. İlerleyen günlerde

meydana gelen muharebeler de düşünülduğünde cephedeki geri çekilmenin bir süre daha devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda Selahattin Adil Bey'in değerlendirmesine hak vermek gerekir. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası konunun kapatılması da bu değerlendirmeyi güçlendirecek niteliktedir.

Kaynaklar

Arşiv

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Koleksiyonu.

Dergi

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; Sayı: 131, Yıl: 2013, Belge No.: 1, s. 1-2; Belge No.: 2 (1:9), 2a, 2-2a, s. 5-29; Belge No.: 22, s. 117-119; Belge No.: 23, s. 120-121; Belge No.: 29, s. 152-153; Belge No.: 43, s. 224-225; Belge No.: 60-61, s. 278-281; Belge No.: 62, s. 285-286.

Kitaplar, Makaleler, Tezler ve Gazeteler

ADİL, Selahaddin; *Hayat Mücadeleleri, Selahaddin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Yay. haz.: Enver Koray, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982.

AKŞİN, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, XXVII. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

ATATÜRK, Kemal; *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

BAYCAN, Nusret; *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, 2. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

ÇALIŞLAR, İzzettin; *İstiklal Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1'inci Grup*, Yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Hülya Toker, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

ERDEM, Nilüfer; *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, 1. bs., Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜVENBAŞ, Sehernaz; "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi" *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2020, S 32, s. 121-176.

İNÖNÜ, İsmet; *Hatıralar I. Kitap*, 1. bs., Yay. haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

KINROSS Lord; *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 2. Cilt, çev. Ayhan Tezel, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

KÜTÜKÇÜ, Murat; *Selahattin Adil Paşa (1882-1961)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; *Sakarya, İkinci Cilt: Ankara Önlerindeki Uzun Savaşma*, İstanbul, Binbirdirek Matbaacılık, 1982.

Sakarya Meydan Muharebesi (14 Ağustos-13 Eylül 1921); Yay. haz.: Ünal Önsipahioğlu, Nuri Aktaş, Vahap Ocak, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

SARIHAN, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

STRATIGOS, Ksenofontas; *Yunanlılara Nazaran Sakarya Muhârebâtı*, Erkânıharbiyeiumûmiye Matbaası, Ankara, 1923 (1339).

ŞİMŞİR, Bilal N.; *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, 1. bs., Milliyet Yayınları, [İstanbul], 1972.

TEKÇE, İsmail Hakkı; *Milliyet Gazetesi*, 13 Kasım 1968.

TİMURAL, Ahmet-ATAKAN, Rauf-BERKTAY, Alişan-TİMUR, Cevdet; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât II. Cilt, 5'inci Kısım 2'nci Kitap*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Yayınları, Ankara, 1973.

ULUSOY, Mümtaz; *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Yay. haz.: Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

VANDEMİR, Baki; *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, Yay. haz.: Hayriye Yalçın, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

VASIOPELOS, Andreu; *Eskişehir-Sakarya 1921*, çev. Cemal Tosun, Agon Kitabevi, Paris, 1928.

Yunan Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih İdaresi, *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser, Askerî Tarih İdaresi Yayını, Atina, 1967.